

POL TISÍCROČIA V STAVEBNEJ HISTÓRII A TOPOGRAFII ZVOLENSKÉHO PODZÁMKU

Peter PIŠÚT - Juraj PROCHÁZKA

Univerzita Komenského
Katedra fyzickej geografie a geoekológie
Ilkovičova 6
Bratislava - Mlynská dolina
peter.pisut@uniba.sk
ORCID ID: 0000-0001-9179-8772
WOS Researcher ID: ABC-1694-2020
SCOPUS Author ID: 6602452622
juraj.prochazka@uniba.sk
ORCID ID: 0000-0003-3880-6934
WOS Researcher ID: ABC-1659-2020
SCOPUS Author ID: 56624079700

PIŠÚT, Peter - PROCHÁZKA, Juraj. Half millenium in the construction history and topography of the village Podzámok (manorial village of Zvolen Castle). In *Studia Historica Nitriensia*, 2020, vol. 24, no. 2, pp. 354-399, ISSN 1338-7219, DOI: 10.17846/SHN.2020.24.2.354-399.

The town of Zvolen with a population of over 43 000 is an important regional center and traffic node of Central Slovakia. Although in close neighbourhood of the town, historical Podzámok or Subcastle quarter (*Zólyom Várallya* in Hungarian) made historically an administrative unit subordinate to Zvolen castle, not to a free royal town. The castle itself was since 13th Century also the seat of both the Zvolen County and Zvolen castle domain. In this paper we reconstruct the shape and evolution of Podzámok over time. As a service village of the castle, earliest structures by royal courtyard already existed prior to 1244 AD. They were represented by a toll-house, manor house, barns, royal garden and a fishpond, respectively. Since 1619 AD the habitation became a property of Eszterházi House. Medieval buildings were gradually supplemented by houses of clerical staff, brewery, lord's pub, butchery, mill, saw-mill, artisan workshops and cottages. Spatial development of Podzámok was not only influenced by military function of the castle, but also by local natural conditions (= flooded area of river Slatina). The 18th Century was a period of relative economic boom, in contrast to a consecutive 19th century. Besides historical written data, our knowledge of Podzámok is mainly based on little-known plans and maps of 1708-1711, 1753 and 1860, respectively. The last standing buildings of Podzámok - besides the castle itself and the cannon bastion - are those of manorial brewery and distillery.

Kľúčové slová: zámok a mesto Zvolen; historické mapy; fortifikácie; využívanie krajiny; rieka Slatina;

Keywords: Zvolen Castle and Town; Historical Maps; Defences; Land Use; Slatina River;

Úvod

Katastrálne územie okresného mesta Zvolen, administratívneho, spoločenského, priemyselného centra regiónu a dopravného uzla s asi 43 000 obyvateľmi, dnes zahŕňa aj chotárne územia viacerých pôvodne samostatných obcí (Môťová, Lukové, Zolná), pričlenených po r. 1945. Starý Zvolen historicky pozostával z dvoch samostatných podcelkov: Zvolenský zámok s priľahlým okolím geograficky síce tesne susedil so slobodným kráľovským mestom Zvolen, bol však samostatnou administratívno-správnou jednotkou. Hranica i osudy sídliska sa prelínali s tými zvolenskými, jeho rozvoj však bol historicky riadený rozdielnymi faktormi. Sídlisko v susedstve zámku – **Podzámok, podzámocká štvrť, Podzvolen, Zólyom Várallya** – bolo historicky vlastne rezíduom centrálného územia bývalého hradného panstva Zvolenského zámku, ktorému patrilo viacero obcí najmä vo Zvolenskej kotline. Zvolenský zámok bol nielen strategicky významným objektom obrany krajiny (v dobách vojen mal aj vojenskú posádku), ale súčasne tiež sídlom hradného panstva, župana i Zvolenskej stolice. Pôvodne kráľovská rezidencia sa neskôr, v 17. storočí, stala šľachtickým dvorom.

Zárodky Podzámku siahajú až do čias kráľovskej kúrie (13. storočie) a prelínali sa s predstupňom stredovekého mesta¹. Po postavení gotického kastelu (1370 – 1382) Ľudovítom z Anjou kládla prítomnosť panovníka a jeho dvora, hoci nepravidelná, zvýšené nároky na logistiku a zásobovanie hradnej kuchyne, s čím súvisela aj trvalá prítomnosť skupiny obslužného personálu hradu a jeho obydľí. Význam Zvolena stúpol od r. 1424, keď kráľ Žigmund daroval svojej manželke Barbore venné majetky – banské mestá a hradné panstvá ležiace vo Zvolenskej, Tekovskej a Hontianskej stolici. Po Jánovi Jiskrovi zaujal zámok kráľ Matej Korvín. V roku 1548 prešiel zámok do rúk Habsburgovcov. Na sklonku stredoveku ho dostal do zálohu Ján Turzo a po ňom získala Zvolenské panstvo kráľovná Mária. Zámok postupne spravovali zvolenský župani a kapitáni, šľachtici väčšinou rakúskeho, neskôr aj domáceho pôvodu.² Po následnej krátkej držbe M. Pálfi sa v r. 1619 po sobáši s Uršuľou Dersfiovou dostalo panstvo do rúk baróna Mikuláša Esterháziho³. V držbe významného rodu Esterháziovcov napokon zámok i Podzámok zostali ďalších 186 rokov až do roku 1805, keď ho pre potreby baníctva odkúpil cisár František. Od tohto roku sa aj Zvolenské panstvo zaradilo do skupiny erárných či komorských panstiev.⁴ V 19. storočí patrilo Podzámok pod slúžnovský úrad.⁵ V r. 1828 mal 14 domov a 175 obyvateľov. Je to veľmi málo nielen v porovnaní s jeho bohatým susedom, mestom Zvolen, ktoré malo viac než

¹ „villa regia“, cf. LUKAČKA, Ján. Predprivilegiálny vývin Zvolena. In Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií, 2008, s. 28-30.

² MALINIÁK, Pavol. Od stredovekého hradu po protiosmanskú pevnosť (14. – 16. storočie). In ĽAVODOVÁ, Mária a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2019, s. 26-29.

³ DUCHOŇOVÁ, Diana. Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť, normy, rituály každodennosti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013, s. 346

⁴ TOMEČEK, Oto. Osídlenie zvolenskej kotliny v 2. polovici 16. storočia. In Acta Historica Neosoliensia, 2009, 12, s. 6-24

⁵ BÁNIK, Juraj. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický. Turč. Sv. Martin: Tlačou kníhtlačiarско-účastinárského spolku, 1891.

desaťnásobne viac (1904) obyvateľov, bývajúcich v 202 domoch (údaje k r. 1820), ale i v porovnaní napr. s vedľajšími dedinami Môľová (108 domov, 563 obyvateľov v r. 1828) či Lieskovec (82 domov, 512 obyvateľov)⁶.

Metodika a materiál

Na rekonštrukciu historickej topografie a stavebného vývoja zvolenského Podzámku sme využili retrográdnú metódu⁷, pričom okrem katastrálnej mapy z r. 1860⁸, ktorá bola dôležitým podkladom pre georeferencovanie najstarších rukopisných máp, sme rozboru podrobili aj tri menej známe kartografické prameňe. Sú to 1. plán Zvolenského zámku N. W. von Lincka z r. 1708 – 1710⁹, 2. mapa F. *Dvořackého¹⁰ z r. 1753¹¹ a 3. konkrétna mapa Podzámku z r. 1854¹². Pre poznanie vývoja v mladšom období sú významné aj ďalšie mapky a plány, napr. plán podzámockej krčmy¹³, mapa z r. 1918¹⁴, mapa K. Barteka¹⁵ či Historická ortofotomapa z r. 1950¹⁶. Digitálne kópie máp Lincka a Dvořackého sme sa pokúsili v prostredí ArcGIS transformovať aj do súčasného súradnicového systému S-JTSK. Výsledky komentujeme v ďalších častiach.

Grafické informácie sme konfrontovali s písomnými údajmi historických prameňov. Základom boli monografie Zvolena¹⁷ a ďalšie prameňe. Okrem nich

⁶ BEŇUŠKA, Ján. Lieskovec – história a súčasnosť. Obec Lieskovec, 2004, s. 186.

⁷ Podrobnejšie in PIŠÚT, Peter – PROCHÁZKA, Juraj – MATEČNÝ, Igor – BANDURA, Peter. Vývoj koryta Váhu pri Leopoldove v 17. – 20. storočí a odozva rieky na zásahy človeka. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016, s. 47.

⁸ Stadt ALTZOHL slavisch ZVOLEN sammt Enclave PODZAMOK in Ungarn Pressburger District Sohler Comitatus 1860. Katastrálna mapa, 19 listov, mierka 1 : 2 880. Ústredný archív geodézie a kartografie (ďalej ÚAGK) Bratislava.

⁹ Grund Rieß dorn von König Mathia erbauthen Königl.(ichen) Schloßes Altsochl. N. W. von Linck. Österreichisches Staatsarchiv Wien, Kriegsarchiv (ďalej ÖStA KA), Kartensammlung Inland, sign. Inland C: V. a) Altsohl Nro 1.

¹⁰ Pozn. Zememerač Dvoratzky/Dvorzacky bol pravdepodobne českého pôvodu, preto si jeho priezvisko dovoľujeme uvádzať v rekonštruovanej podobe (so znakom *).

¹¹ MAPPA Arcis Zólyóm, et Circumjacentium Domorum ac aliorum aedificiorum, item Hortorum, ... ad Illustrissimum Dominum Comitem Stephanum Esterhazy de Galantha pertinentis. F. Anton *Dvořacký (Dvorzacky), okolo 1753. Mapová zbierka Karlovej univerzity v Prahe, Přírodovědecká fakulta, sign. 912.43.

¹² Dorf PODZÁMOK in Ungarn Pressburger District 1854. ÚAGK, Bratislava.

¹³ Grund, Aufriß, samt Durchschnitt der in Altsohl auf der al... .. aut auf den alten jezstehenden Keller neu zu erbauen Wohnungen. A. Filip Cshepp, začiatok 19. storočia. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (ďalej MNL OL), Budapešť, zbierka máp esterházijskej rodiny, sign. T 59 No. 16.

¹⁴ Vázlat a m. kir. honvéd gyaloggyús tanfolyam Zólyomi elhelyezéséről. 1918. MNL OL, Hadtörténeti Intézet és Múzeum, sign. G I h 924.

¹⁵ Orientačný plán mesta Zvolen. 1949. Karel Bartek, mierka 1 : 10 000. In KMEŤ, 2006, s. 176.

¹⁶ Historická ortofotomapa Slovenska, 1950. Centrum excelentnosti pre podporu rozhodovania v lese a krajine. Technická univerzita Zvolen. [Online.] Dostupné na internete: <http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/> [29. 5. 2019].

¹⁷ BÁNIK, ref. 5. VANÍKOVÁ, Viera (ed.). Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Martin: Gradus, 1993, s. 376; BEBEJ, Juraj (ed.). Monografia mesta Zvolen. Zvolen: Mesto Zvolen, 2013. ŤAVODOVÁ, Mária a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria. 124 s.

sme využili aj majetkové a urbárne súpisy z r. 1552¹⁸, 1571¹⁹, 1627 a 1668²⁰, 1710²¹, 1803²², ako aj tereziánske urbáre z r. 1771 – 1775²³. Dôležitým zdrojom informácií z mladšieho obdobia sú i historické pohľadnice a fotografie.

Na rekonštrukciu využívania krajiny Podzámku v 17. – 19. storočí sme použili stav z r. 1860. Jednotlivé areály a triedy krajiny pokrývky sme zvektorizovali metódou manuálnej digitalizácie.

Výsledky

Najstarší vývoj územia a objekty zvolenského Podzámku

Územie neskoršej Zvolenskej stolice sa včlenilo do ranofeudálneho uhorského štátu až v druhej polovici 11. storočia. Tvorilo jadro rozsiahleho kráľovského majetku, známeho ako Zvolenské domínium, s rozlohou vyše 8 000 km². V 12. storočí sa tu vytvoril **Zvolenský komitát**. Všetka pôda v ňom, okrem pôdy slobodných obcí, patrila pôvodne kráľovi. **Zvolenská stolica**, ustanovizeň zemianskej autonómie, ktorá sa konštituovala začiatkom 14. storočia, predstavovala už len časť (asi štvrtinu) kráľovského komitátu.²⁴ Po vyňatí miest a pôdy zemanov upadli zvyšné územia do poddanskej závislosti a postupne sa stali súčasťou hradných panstiev.

Na základe listín môžeme sčasti rekonštruovať zmenšovanie vlastného územia Zvolenského hradu, ktorý bol **centrálnou časťou Zvolenského hradného panstva**. Je pravdepodobné, že v 10. a 11. storočí bola pravým podhradím Zvolenského hradu (dnešný Pustý hrad) osada situovaná v bezprostrednej **blízkosti úpätia hradného vrchu**, zrejme na ľavom brehu Slatiny. Ako najvhodnejšou aj s ohľadom na priebeh historických komunikácií²⁵ sa javí približne lokalita v priestore Pod dráhami (*Haputka*). Popri nej sa paralelne rozvíjala aj ľudnatejšia osada na priestranej a pred záplavami Hrona chránenej vyvýšenej terase (vek:

¹⁸ MALINIÁK, ref. 2, s. 27.

¹⁹ Urbárny súpis hradného panstva Zvolen z rokov 1570 – 1571. MNL OL, fond Magyar Kamara Archívuma (ďalej MKA), sign. OL E 156 – a – Fasc. 061 – No. 39.

²⁰ DUCHOŇOVÁ, Diana. Zvolenský zámok a rodina Esterházyovcov. In ĽAVODOVÁ, Mária a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 62-80.

²¹ Conscriptio Bonorum ad Arcem Veterisoliensem Spectantium, per D(omi)num Nicolaum Dubony ex Com(m)issione G(ene)rosi D(omi)ni Ladislav Borchiczky Tricesimatoris Novisoliensis peracta. Súpis majetkov patriacich k hradu Zvolen. 1710, 15. mája. MNL OL, MKA, sign. OL E 156 – a – Fasc. 061 – No. 40.

²² CSEPP, Filip – NESTER, Frantz. Kösten – Überschläge Deren bey den Karl Graf Eszterházyischen, in denen Herrschaften Zolyom, und Dobraniva befindlichen Gebäuden vorzunehmenden nöthigen Reparationen. 1803. MNL OL, MKA, sign. OL E 156 – a – Fasc. 208 – No. 002.

²³ Urbarium Possessionis Lieszkócz Comitatus Zoliensis. Urbár obce Lieskovec vo Zvolenskej stolici, 1771. MNL OL, MKA, Urbaria et Conscriptioales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 43; Acta Possessionem Muottyova Concernentia Comitatus Zoliensis. (Urbárske) Spisy týkajúce sa obce Mŕťová vo Zvolenskej stolici. 1775. MNL OL, MKA, Urbaria et Conscriptioales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 53.

²⁴ ŽUDEĽ, Juraj. Stolice na Slovensku. Bratislava: Obzor, 1984.

²⁵ PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján – SLÁMOVÁ, Martina – BELÁČEK, Boris. Stredoveká cestná sieť v okolí zvolenského Pustého hradu. Analýza na základe antropogénnych reliéfnych foriem. In Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 2013, 54, s. 153-170.

mladší ris) v trase diaľkovej komunikácie severne od nízkeho návršia – obtočníka ako zvyšku staršej riskej terasy. Jednoznačný doklad územia spravovaného zo Zvolena (Zvolenská župa) s hradom ako centrom je z r. 1222. Pravdepodobne už v r. 1244 (= prvý písomný doklad) existovala **kráľovská kúria**, resp. dvorec na mieste budúceho Zvolenského zámku²⁶ aj s kráľovským Kostolom sv. Mikuláša. Už v predprivilegiálnom období teda existoval chotár Zvolena, trhovej obce a hranica s pozemkami hradu. K definitívnemu vyhraničeniu ich vzájomnej hranice došlo vyňatím územia nového slobodného kráľovského mesta spod súdnej právomoci zvolenského župana po r. 1238, keď získalo mestské výsady. Územie hradu sa už vtedy rozprestieralo aj na vyvýšenej zvolenskej terase, keďže kúria bola už jeho súčasťou. Pred tatárskym vpádom patrilo hradu aj územie v západnej časti chotára neskoršieho Lieskovca (zem s kráľovskou záhradou, resp. skôr oborou na východ od kráľovského alódia). Zrejme aj preto si zvolenský župan Miko už pred r. 1258 dovolil toto územie Zvolenčanom zobrať. Užíval ho aj jeho syn Detrik, taktiež župan. Po sťažnosti Zvolenčanov u kráľa prikázal v r. 1263 Belo IV. územie mestu vrátiť. Vlastnícke pomery sa tu napokon ustálili tak, že časť poddanských usadlostí Lieskovca vlastnilo mesto, časť patrila hradu, časť zemanom²⁷.

Ani smerom na západ v tom čase ešte hranicou mesta a hradu s najväčšou pravdepodobnosťou nebolo rozhranie riskej riečnej terasy a alúvia Slatiny ako neskôr, ale hranica mierila od kráľovskej kúrie viac-menej priamym smerom k vrchu, resp. sedlu Veľká Stráž. Zo severu tak ohraničovala územie pôvodne kráľovských služobníkov **pri sútoku Hrona a Slatiny**, opustené od čias Matúša Čáka. Kráľ Karol Róbert ho daroval mestu v r. 1326 na návrh zvolenského župana Dônča²⁸.

Niekedy po r. 1451 zrejme pričlenili do chotára mesta aj prevažne **lesnaté územie na ľavom brehu Slatiny so samotným Pustým hradom** (na vrchu *Poľana) medzi dolinou potoka Neresnica a dedinou Ostrá Lúka. Na ustálenie hraníc Zvolena v tejto oblasti pred r. 1506 poukazujú niektoré indície. Začiatkom 16. storočia napr. vznikol spor medzi mestom a vtedajším zvolenským županom Matejom Frankopanom o právo rúbania dreva v hore *Jesenica*. Na základe sťažnosti Zvolena kráľ Vladislav II. zakázal županovi dňa 16. decembra 1506 rúbať v ňom drevo pre potreby župy²⁹. O usporiadaní hraníc v tejto oblasti koncom 15. storočia svedčí aj listina z 18. februára 1501. Kráľovskí hájníci z Môťovej vtedy prezreli a vyznačili hranice v doline Breznice medzi hradmi Dobrá Niva a Šášov a vymedzili aj hranice zemanov z Ostrej Lúky³⁰.

Týmito donáciami sa časť územia zvolenského hradného panstva okolo centrálného hradu, resp. gotického kastelu s jeho bezprostredným hospodárskym zázemím značne zmenšila. V hrubých rysoch sa tak ustálila podoba

²⁶ MARSINA, Richard. História do začiatku 16. storočia. In VANÍKOVÁ, Viera (ed.). Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 7-17.

²⁷ MARSINA, ref. 26, s. 47, BEŇUŠKA, ref. 6, 25-33.

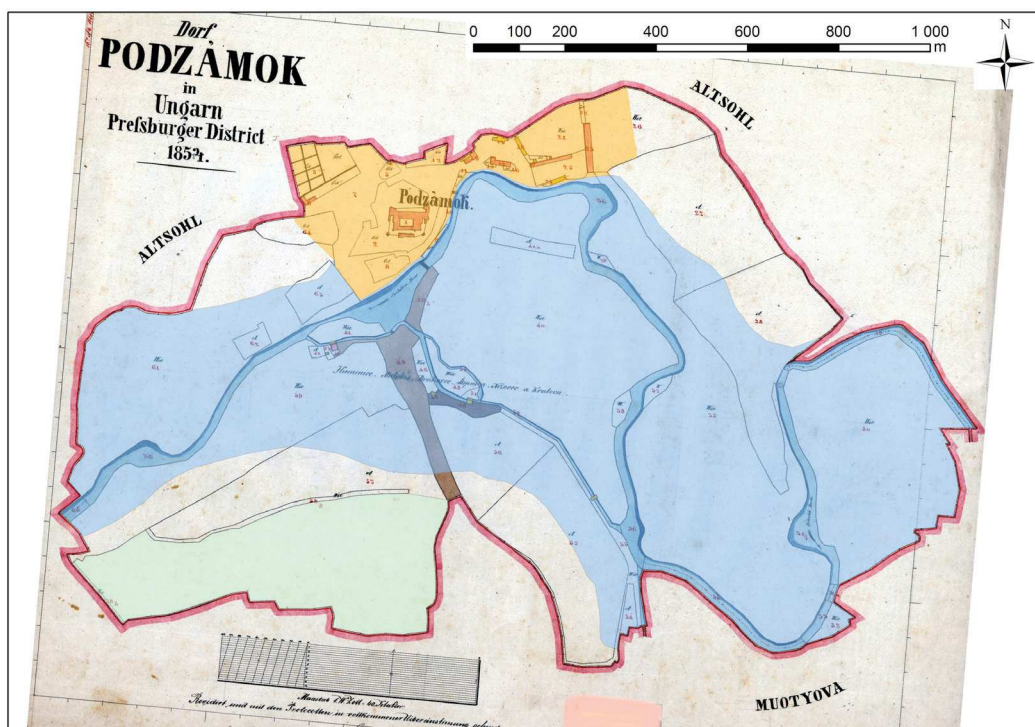
²⁸ MARSINA, ref. 26, s. 44.

²⁹ MARSINA, ref. 26, s. 45-46.

³⁰ MALINIÁK, Pavol. K stredovekým dejinám obce Môťová. In RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIÁK, Pavol (eds.). Zvolen 1243 – 2008. Zvolen 2008, s. 112-113.

chotára zvolenského Podzámku, ako ju poznáme z máp 18. a 19. storočia (obr. 1). Podzámok zostal malou enklávou s rozlohou asi 165 ha, ktorá síce na východe susedila s obcou kráľovských slobodníkov, hájnikov z Môťovej, inak však bola zo všetkých strán obklopená chotárom mesta Zvolen.

Táto terénna konfigurácia s historicky obmedzeným priestorom na územný rozvoj, navyše v tesnom susedstve prosperujúceho obchodno-remeselníckeho mesta s prosperujúcimi cechmi a niekoľkými výročnými jarmokmi, bola akiste jednou z príčin početných konfliktov a treníc medzi zámockým panstvom, resp. hradnými kastelánmi a zvolenskými županmi na jednej a mestom Zvolen na druhej strane, ktoré pretrvávali až do 19. storočia.³¹

Obr. 1. Chotár zvolenského Podzámku v r. 1854 podľa konkrétnej mapy³¹, transformovaný do S-JTSK, s vyznačením potenciálne záplavových území (modrá farba). Intravilán je zvýraznený svetlohnedom farbou. Svetlozelená označuje diel pričlenený k Podzámku ako kompenzácia za pripojenie mestských hradieb k zámku v r. 1676. Zdroj: ÚAGK, Bratislava a autori.

Najväčší význam pre zásobovanie hradnej kuchyne malo vlastné vrchnostenské hospodárenie panstva.³² Materiálnu základňu nového Zvolenského zámku tvorilo v 14. – 16. storočí niekoľko hlavných obslužných objektov hospodárskeho zázemia, spoločných pre takmer všetky hradné panstvá, ako základná jednot-

³¹ Dorf Podzámok..., ref. 12.

³² DUCHOŇOVÁ, Diana. Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí. In DUCHOŇOVÁ, Diana – FUNDÁRKOVÁ, Anna (eds.). Hradý a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie. Bratislava: VEDA, Historický ústav SAV, 2016, s. 123-145.

ka patrimoniálnej správy: panský **majer**, **záhrada**, **mlyn** na rieke Slatine, vlastný **výsek mäsa** a **pivovar**, s ktorým súvisela aj prítomnosť panskej **krčmy**, resp. výčapu. S prevádzkou hradu, resp. zámku a zabezpečením potrieb kráľovského, neskôr šľachtického dvora ďalej súvisela aj existencia solídnejších murovaných domov panských úradníkov a jednoduchších drevených domov niektorých remeselníkov a želiarov, ku ktorým patrili aj menšie súkromné záhrady. Existencia všetkých objektov úzko súvisela nielen so zásobovaním hradu komoditami z poddanských obcí hradného panstva, ale aj s využívaním krajiny samotného Podzámku. Súčasťou vlastného zámockého hospodárenia bola i vodná nádrž – **rybník** – na zásobovanie panstva mäsom aj v pôstnom období. Polohe jednotlivých objektov v mladšom období sa venujeme v odseku o topografii Podzámku. Prítomnosť centrálnej moci v lokalite stelesňovala **kráľovská mýtnica**, feudálne súdnictvo a súdnu právomoc Zvolenského panstva a sedrie objekt **šibenice**.

Vývoj fortifikácií mesta a hradu do r. 1600 a ich vplyv na Podzámok

Topografia a stavebný vývoj Podzámku úzko súviseli aj s vývojom opevnenia zámku a mesta. Z juhovýchodu a juhu zámok do istej miery prirodzene chránil tok Slatiny. Z ostatných strán však bolo návršie relatívne ľahko prístupné. Možnosti trvalejšej zástavby tejto časti Podzámku, najmä na kontakte s mestom, preto významne ovplyvnil vývoj hradných fortifikácií.

Prvá významná prestavba gotického kastelového zámku sa udiala už za kráľovnej Beatrix a Turzovcov.³³ Jej výsledkom bolo **nové opevnenie** okolo hradu, zosilnené polvalcovými baštami. Jeho dominantou sa stala mohutná vstupná bránová veža, vysunutá pred líniu hradieb³⁴. Pravdepodobne už vtedy vznikla aj priekopa, obopínajúca severný úsek hradného múru. S tým dozaista súvisela aj čiastočná „stavebná uzáverá“ na severnej strane zámku.

Po páde Budína (1541) sa Zvolen a Zvolenský zámok stali jednou z obranných protitureckých bášť. Na zámku sídlila kráľovská posádka, ktorú vydržovali z prostriedkov stredoslovenských banských miest. Obranná funkcia zámku sa ďalej zvýraznila po páde Ostrihomu (1544). Najvyššia vojenská rada vo Viedni preto vydala nariadenie opevniť banské mestá vrátane Zvolena.³⁵ Rok 1548 je začiatkom ďalšej radikálnej **renesančnej prestavby zámku** pod vedením talianskych majstrov. Dobytie Filákova Turkami v r. 1554 a zriadenie najsevernejšieho sandžaku Osmanskej ríše³⁶ význam vojenských prestavieb len potvrdilo. Počas nich zbúrali obe stredoveké veže a palác nadstavili o ďalšie dve obranné podlažia s početnými strieľňami. Na baštách pribudli nové delostrelecké terasy.

³³ MALINIÁK, ref. 2, s. 25.

³⁴ MALINIÁK, Pavol. Dejiny. In BEBEJ, Juraj (ed.). Monografia mesta Zvolen. Zvolen: Mesto Zvolen, 2013, s. 118.

³⁵ BEŇOVSKÝ, Jozef. Z histórie 1526 – 1918. In VANÍKOVÁ, Viera (ed.). ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 57-86.

³⁶ ŠIMKOVIC, Michal. Stavebno-historický vývoj Zvolenského zámku. In ŤAVODOVÁ, Mária a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 98.

Už vtedy – teda skôr, ako sa doosiaľ predpokladalo – sa zrejme začala aj výstavba nového **delostreleckého bastiónu** pri juhozápadnej bašte zámku.³⁷ Vďaka svojej mohutnosti mohol kontrolovať dlhý úsek prístupovej cesty k mestu a tiež mostný prechod cez riečku Slatina.³⁸ Bol to najmohutnejší a na svoju dobu najmodernejší obranný prvok v oblasti stredoslovenských banských miest, produkt novotalianskej školy pevnostného inžinierstva.³⁹ Spolu s ďalšími prvkami fortifikácie hradu a mesta bol dielom talianskeho fortifikačného inžiniera Giulia Ferrariho, ktorý si tak vyslúžil titul „*Baumeister zu Altsohl*“⁴⁰.

Pôvodný vstup do hradu v tom čase upravili tak, že východ zo stredovekej brány vyviedli do krytej vnútornej priekopy za palisádovým plotom. Hlavný vstup do hradného areálu zvonka zároveň posunuli vyše štyridsať metrov na východ. Do hradu sa tak vchádzalo krytým mostom, resp. priechodom nad novovykopanou vonkajšou priekopou do priestoru vnútornej priekopy, pričom stráž sa mohla nachádzať priamo v priestore krytého vjazdu. Vonkajšia priekopa je nepriamo doložená už v roku 1552.⁴¹

Toto riešenie malo sťažiť prienik prípadným útočníkom do areálu zámku tak, aby po násilnom prekonaní vstupu boli nútení prejsť ďalší úsek smerom k vstupnej veži. Na ňom by boli vystavení paľbe hákovnicami zo severného krídla zámku a príľahlých bášť.

Od r. 1574 zároveň novú líniu opevnenia oproti zámku dobudovali aj Zvolenčania, i keď zatiaľ len drevenú, a prepojili ju s jestvujúcim opevnením. Postavili aj novú drevenú bránu s mostom.⁴² Uvedený stav plasticky znázorňujú aj obe veduty – pohľady na mesto a hrad Zvolen od J. Willenberga z r. 1599.⁴³ Zreteľne na nich tiež vidno, že val okolo zámku medzi vnútornou a vonkajšou priekopou bol zosilnený ešte aj drevenou palisádou s výpletom (obr. 2).

Z hľadiska Podzámku výstavba bastiónu znamenala aj obmedzenie výstavby v západnej časti podzámockého chotára na najbližších 150 rokov. Priestory pred bastiónom (lúky a záhrady) museli byť voľné a bez stromov nielen kvôli výhľadu do krajiny, ale nesmeli tu byť ani žiadne prekážky, za ktoré by sa mohol nepriateľ pred paľbou ukryť (tzv. *esplanáda*). Prvé objekty sú na tejto strane pri bastióne preto doložené až v r. 1753 (dom pre nemeckého obuvníka⁴⁴).

Prepojenie mesta s hradom a mapa N. V. Lincka z r. 1708 – 1710

Posledná fáza dobudovania opevnenia medzi mestom a hradom prebehla v druhej polovici 17. storočia. Mesto sa vtedy rozhodlo nahradiť oba jestvujú-

³⁷ Bastión zrejme existoval už pred r. 1575; cf. ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 100.

³⁸ MALINIAK, ref. 34, s. 118.

³⁹ KUPKA, Vladimír, 2005. In MIŇO, Martin. Niekoľko postrehov k fortifikačným prvkom miest stredoslovenskej banskej oblasti. In *Archeologia historica*, 36, 2011, s. 296.

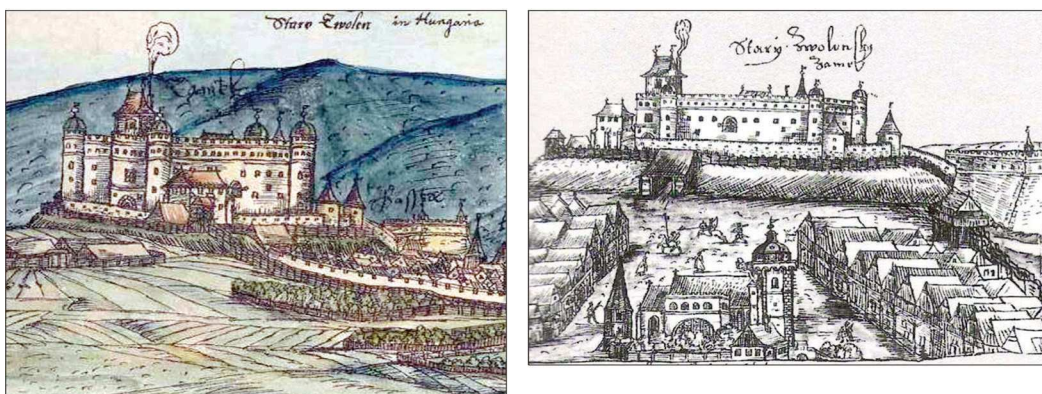
⁴⁰ MENCLOVÁ, Dobroslava. Hrad Zvolen. Bratislava: Tvar – výtvarné nakladateľstvo, 1954, s. 53.

⁴¹ MALINIAK, ref. 2, s. 28.

⁴² RAGAČ, Radoslav. Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch. In *Archeologia historica*, 2007, roč. 32, 133-137.

⁴³ Zvolen na vedute Jána Willenberga, 1599, pohľad zo severovýchodu. Zbierkový fond Strahovskej knižnice, Praha. Zvolen na vedute Jána Willenberga, 1599, pohľad zo severu. Tamže.

⁴⁴ Mappa Arcis Zólyóm..., ref. 11, vysvetlivky pod č. 24.

Obr. 2. Pohľady na severnú časť opevnenia Zvolenského zámku na obrazoch J. Willenbergu. Stav v r. 1599. Zdroj: Strahovská knižnica, Praha.

ce úseky dreveného opevnenia k hradu murovanými hradbami. Práce sa začali v r. 1650, hoci dostavba narazila na neochotu Esterházióvcov.⁴⁵ Na západnej strane mesta mal totiž nový múr definitívne prerezať pozemok panskej záhrady. Podľa správ z r. 1667 a 1673 sa napokon mesto so županmi Mikulášom a Alexandrom Esterházim dohodlo tak, že ako kompenzáciu za túto „ujmu“ im venovalo svoje zeme „Pod dráhami“⁴⁶. Chotár Podzámku sa tak na juhozápade rozšíril asi o desatinu plochy (obr. 1). Mestský múr na západnej strane od Krupinskej brány vtedy napojili priamo na hlavný delostrelecký hradný bastión. Keďže jeho trasa rešpektovala vonkajšiu priekopu zámku, nevedol v rovnej línii, ale na úrovni oproti SZ bašte hradu bol zalomený.

Pre pochopenie vývoja fortifikačného systému zámku, resp. mesta v tomto priestore sú kľúčové dve mapy a veduta Norberta Wenzela von Lincka, nedávno detailne analyzované⁴⁷, so spresneným pravdepodobným datovaním do obdobia rokov 1708 – 1710, keď Linck so vzdelaním vojenského zememerača pôsobil súčasne ako veliteľ zvolenskej zámockej posádky v hodnosti kapitána. Linckove mapy predstavujú dôležitý chýbajúci medzičlánok poznania vývoja opevnenia mesta Zvolen oproti zámku medzi stavom v r. 1676⁴⁸ a 1753⁴⁹.

Doteraz nie celkom doceneným prameňom pre poznanie vývoja opevnenia mesta v 16. – 17. storočí je najmä Linckov **plán opevnenia zámku**, znázorňujúci aj časť mestských múrov.⁵⁰ Má veľkú cenu pre rekonštrukciu podoby celého priestoru medzi zámkom a mestom pred r. 1710. Plán však dosiaľ nebol podrobený analýze, pokiaľ ide o jeho polohopisnú presnosť.

⁴⁵ MALINIÁK, ref. 34, s. 133.

⁴⁶ BÁNIK, ref. 5, s. 12 a 20.

⁴⁷ PIŠÚT, Peter – PROCHÁZKA, Juraj. Pririečna zóna mesta Zvolen na grafických dielach N. W. Lincka z čias Rákociho povstania (1708 – 1711). In Geografický časopis, 2019, roč. 71, č. 4, s. 297-318.

⁴⁸ BOUTTATS, George. ALTSOL, O SWOLENA. Pohľad na mesto Zvolen. In Priorato, Galeazzo Gualdo, 1676, p. 93.

⁴⁹ Mappa Arcis Zólyóm..., ref. 11.

⁵⁰ PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 303; ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 94, 99-100.

Porovnanie detailného pôdorysu opevnenia Zvolenského hradu s Linckovou mapou celého opevnenia mesta a zámku⁵¹ ukazuje nápadné rozdiely najmä v charaktere vonkajšieho opevnenia a svahov hradnej vyvýšeniny. Ide hlavne o zlepšenie spočívajúce v terasovaní svahu návršia a jeho systematickom rozčlenení v podobe nápadných 5 päťbokých bastiónovitých výstupkov, zrejme pre postavenie kanónov, čím by vzniklo modernizované vonkajšie opevnenie vo forme jednoduchého *glacis*. Plán bol totiž v podstate ideovým návrhom na modernizáciu fortifikačného systému hradu⁵², a to najmä v severnej a severozápadnej časti hradného návršia, bezpochyby práve na základe skúseností z posledného dobývania zámku kurucmi. Z porovnania s mladšími mapami zároveň vyplýva, že ako celok sa tieto stavebné úpravy napokon nezrealizovali.

Priemet plánu do katastrálnej mapy. Dôležitým krokom pri analýze zákresu na Linckovom pláne bol pokus o jeho georeferencovanie do podkladu katastrálnej mapy z r. 1860. Vyskúšali sme pritom variantne rôzne lícovacie body, takže napokon sa plán podarilo transformovať polynomickou transformáciou 1. stupňa pomocou 7 lícovacích bodov s relatívne malou výslednou chybou transformácie RMSE = 4,50992 m. Napriek tomu v porovnaní s katastrálnou mapou na prvý pohľad vidno nápadné rozdiely najmä v priebehu hradieb. Ukazujú, že niektoré časti plánu neboli zamerané presným mapovaním (uhly, vzdialenosti), ale dokreslené pravdepodobne nanajvýš len na základe orientačného merania prúťovým etalónom relatívne (alebo krokovaním?). Poznámky k polohopisej presnosti plánu:

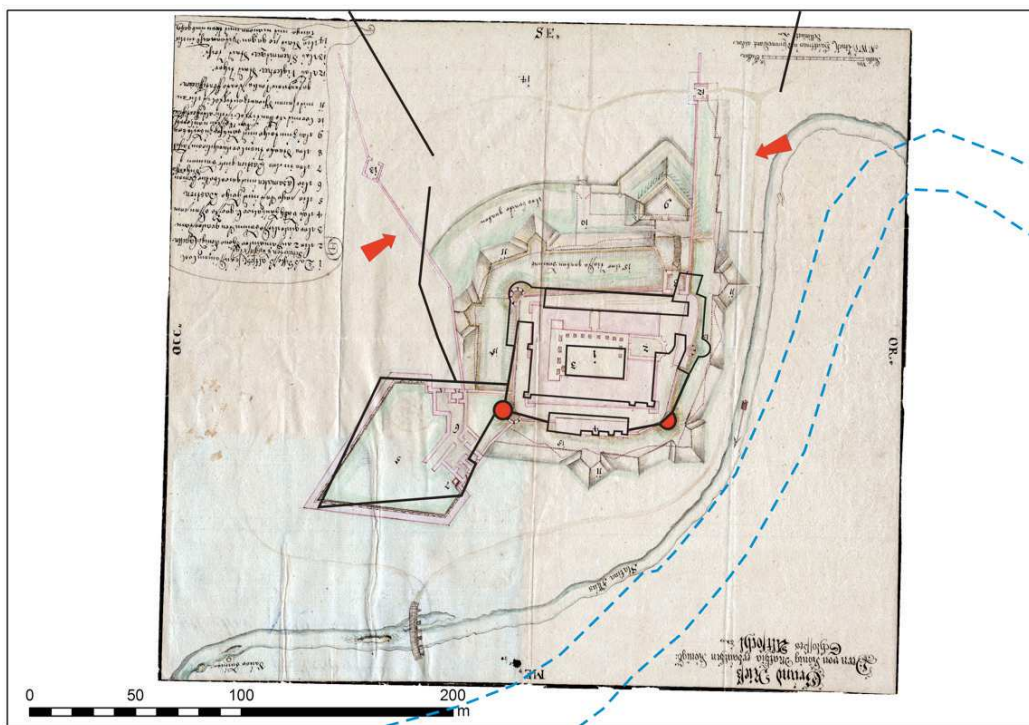
- najväčšia zhoda so skutočnosťou je v priestore zámku (obvodové múry, rohové bašty);
- delostrelecký bastión: v juhovýchodnom rohu je posun o 14 m oproti realite;
- najväčšie nepresnosti sú v zákrese západnej časti opevnenia mesta: Krupinská brána je v porovnaní so skutočnosťou posunutá o 31 m na západ; v trase múru medzi bránou a bastiónom je navyše do očí bijúca disproporcija, keďže ten je v rozpore so skutočnosťou zalomený nie smerom von, ale dovnútra, k hradu; autor si bol zrejme vedomý, že múr sa v určitom mieste lomí, pri zákrese však zalomenie nesprávne otočil opačným smerom;
- vstupná brána do hradu je umiestnená kolmo na severný múr zámku, a teda v realite posunutá na západ; od toho sa následne odvíja aj chybná lokalizácia Môťovskej brány až o približne 40 m smerom na západ dovnútra námestia v porovnaní so skutočnosťou;
- keďže hradbový múr spájal Môťovskú bránu so vstupnou bránou do hradu, následne aj päťboký bastión pred hradnou bránou, ktorý sa oň bokom opieral, musel v skutočnosti ležať východnejšie ako na pláne.

Hlavný delostrelecký bastión. Plán je cenný aj pre poznanie detailnej dispozície **kazemát** – vnútorných priestorov pre posádku a obranu bastiónu (obr. 4)⁵³. Paľba zo strielní kazemát v „šiji“ bastiónu pokrývala jednak južné predpolie hra-

⁵¹ MALINIÁK, ref. 34, s. 121; PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 299.

⁵² ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 101; PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 303.

⁵³ ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 100.

Obr. 3. Zjednodušené provonanie rozdielov Linckovho pôdorysu Zvolenského zámku a situácie superpozíciou do katastrálnej mapy z r. 1860. Červené šípky ukazujú najväčšie polohopisné disproporcie. Čierne línie ukazujú skutočnú trasu hradieb mesta a zámku podľa katastrálnej mapy. Modrá čiarkovaná čiara vyznačuje brehy koryta Slatiny v r. 1860. Zdroj: ÖStA KA, Viedeň, Kartensammlung Inland, sign. Inland C: V. a) Altsohl Nro 1; ÚAGK, Bratislava a autori.

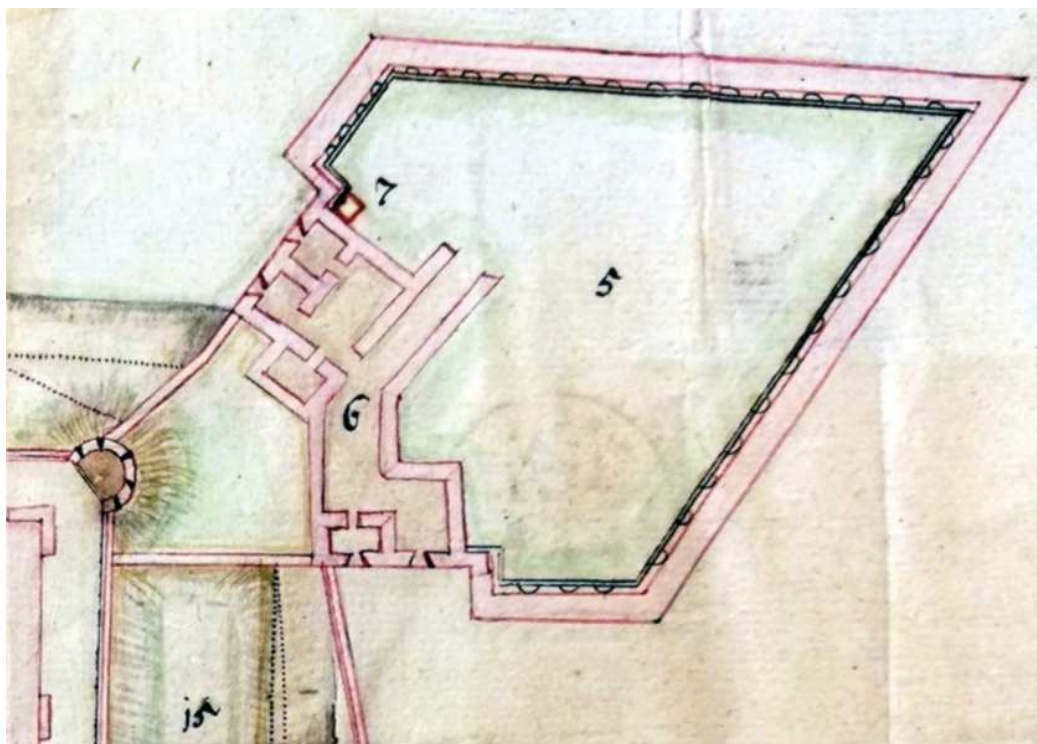
du smerom k Slatine, jednak prístup ku Krupinskej bráne od slatinského mosta alebo zo západného smeru. Strielne sa nenachádzali v úrovni terénu, ale v určitej výške nad ním (obr. 5). O čosi neskôr, v čase Mateja Bela (1736), boli však už kazematy zanedbané a „už pred časom (sa) začali rúcať jednak preto, že boli staré, jednak preto, že sa o ne nik nestaral“⁵⁴.

V strede šije bol východ na plošinu bastiónu. Priestor bastiónu musel byť s hradom spojený vchodom pri juhozápadnej bašte, ktorý však Linckov plán neukazuje. Posádka bastiónu mala aj vlastné zásobovanie vodou – „dobrú studňu“ (obr. 4)⁵⁵.

Na dodnes zachovanej strane bastiónu vidno, že z vnútornej strany lemovali jeho okraj polkruhové nosné oblúky. Na Linckovej mape lemujú tieto vikiere temer celý vnútorný obvod múra bastiónu (obr. 5), a to v celkovom počte 34. Tento údaj je hodnoverný, keďže pôvodný počet vikierov na zachovanej SZ strane bastiónu bol 12 v zhode so súčasnosťou (zarátajúc aj tri až štyri chýbajúce/deštruované vikiere v hrote bastiónu). Tento pôvodný stav ešte zreteľne dokumentujú

⁵⁴ NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin. M. Matej Bel: Zvolenská stolica. Kysucké múzeum v Čadci, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2017, s. 417.

⁵⁵ ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 100. Grund Rieß... ref. 9, pod č. 7 – den den Bastion gude Brunen.

Obr. 4. Detailný pohľad na delové strielne a kazematy zvolenského bastiónu. Pod číslom 6 sú zakreslené kazematy, pod č. 7 studňa na zásobovanie posádky pitnou vodou. Zdroj: ÖstA KA, Kartensammlung Inland, sign. Inland C: V. a) Altsohl Nro 1.

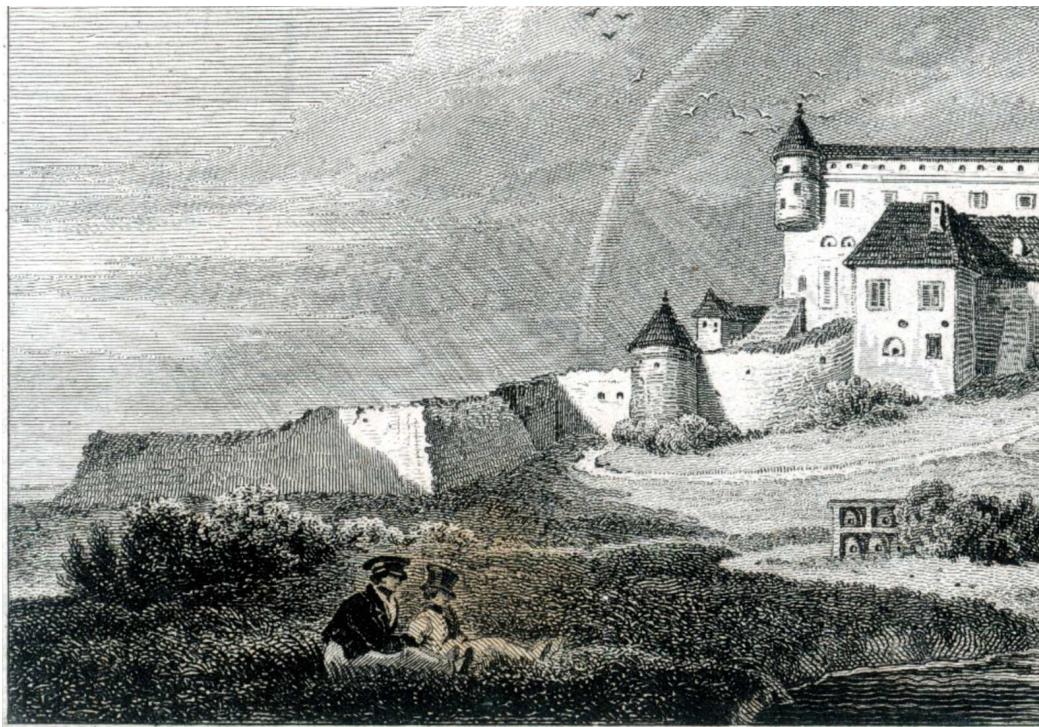
Willenbergove veduty (1599).⁵⁶ Jasne ukazujú, že bastión mal po dokončení pôvodne štítkovú atiku, vybavenú **strielňami**⁵⁷ (obr. 2). Na Linckovej vedute (obr. 6) však vidno na hornom okraji bastiónu už len úzky múrik bez strielní. Je zrejme, že v nosných oblúkoch boli pôvodne palebné pozície pre pevnostné delá. Išlo o podobné riešenie, ako napr. na hrade *Yoros Kalesi* pri tureckom Istanbuli. Bastión bol pri výstavbe evidentne projektovaný pre väčšiu posádku a pri plnej výbave teoreticky až pre vyše tridsať diel. Na porovnanie: na bastiónoch Nových Zámkov mohlo byť napr. naraz umiestnených až 40 – 50 diel.⁵⁸ Po zmene situácie v 17. storočí však strielne zamurovali, aby bolo možné bastión obsluhovať len s nevyhnutným počtom delostrelcov a ďalších vojakov. Keďže na pôdoryse bastiónu nie sú zakreslené prístupové rampy na manipuláciu s delami, ako to býva pri modernejších bastiónoch (napr. pevnosť Terezín), umiestnili sem zrejme len kanóny menšieho kalibru, ktoré sa zmestili priamo na ochodzu bastiónu.⁵⁹

⁵⁶ Zvolen na vedutách J. Willenberga, ref. 43.

⁵⁷ MENCLOVÁ, ref. 40, s. 53.

⁵⁸ SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2. 1649 – 1711*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2017, s. 44.

⁵⁹ Ochodza však nedosahovala šírku 6 m, ako uvádza ŠIMKOVIC, ref. 37, s. 99. Podľa Linckovho plánu bola široká necelé 3 m, čo po deštrukcii vonkajšieho tehlového obloženia bastiónu zodpovedá aj dodnes zachovanej šírke ochodze okolo 2 m.

Obr. 5. Pohľad na chátrajúci zvolenský bastión z juhu na kresbe P. Fendiho⁶⁰. Pri juhozápadnej hradnej bašte ešte zreteľne vidno dve strielne kazemát v šiji bastiónu. Zdroj: Oravská galéria, sign. T 529.

Dve delá na bastióne napokon ukazuje aj Linckova veduta z rovnakého obdobia⁶¹ (obr. 6). Podľa nej bol bastión zvonka aj omietnutý. Omietka bola na dvoch miestach porušená (zásahy delom?) a odhaľovala tak líce múru, vybudované z tehál, ktoré pokrývali kamenné jadro⁶².

Nárožia bastiónu mali v tomto období ešte vystupujúce spevnenia. Podľa Willenberga bol bastión pôvodne na S a Z nároží (špici) vybavený aj **strážnymi/pozorovacími vežičkami**⁶³. V r. 1710 však podľa všetkého existovala už len severná (obr. 6).

„Nový“ bastión (1600? – cca 1720)

Linckov plán je kľúčový aj pre rekonštrukciu ďalšej etapy opevnenia mesta a hradu, ktorá prebehla v prvej polovici 17. storočia. Opevnenie vtedy doplnil nový predsunutý zemný bastión, dohliadajúci na vstupnú bránu (tzv. ravelín).⁶⁴ Opačované prieniky Osmanov do blízkeho okolia Zvolena v r. 1577, 1588 a 1599 na-

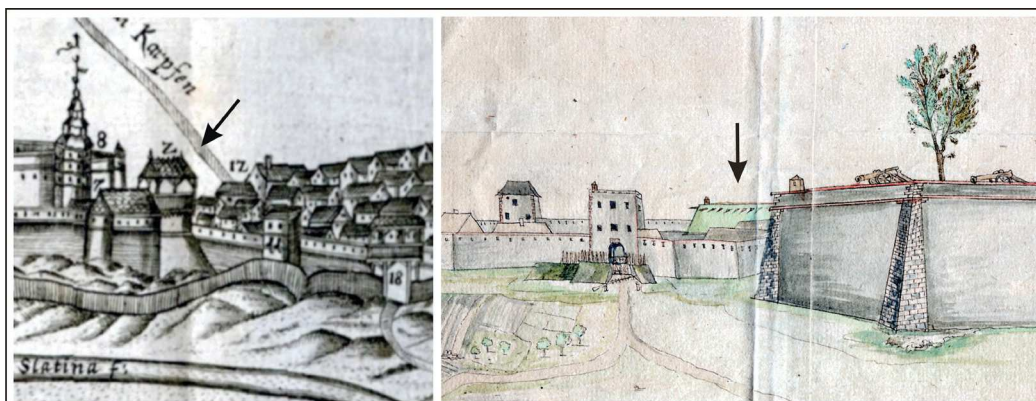
⁶⁰ FENDI, Peter (autor predlohy), Axmann, Jozef (rytec). Zolyom. Zvolen (pohľad na hrad). Rytina na papieri, 1801 – 1850. Oravská galéria, sign. T 529.

⁶¹ MALINIÁK, ref. 34, s. 118, PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 304.

⁶² ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 99.

⁶³ MENCLOVÁ, ref. 40, s. 53.

⁶⁴ MALINIÁK, ref. 34, s. 118, ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 101

Obr. 6. „Nový“ zvolenský bastión na rytine G. Bouttatsa (1676, vľavo). Je detailne zakreslený pod č. 2 aj s drevenou strechou pred vstupnou bránou do hradu; č. 18 označuje Môťovskú bránu (Porta vecchia, „stará brána“). Vpravo nový bastión pri pohľade od západu na kresbe Norberta v. Lincka (1708 – 1711) už bez strechy. Zdroj: Priorato, 1676, s. 93; ÖstA KA, Kartensammlung Inland, sign. Inland C: V. a) Altsohl Nro 1.

značili, že po zriadení delostreleckého bastiónu bude prípadný útok nepriateľa smerovať na slabšie chránený úsek Môťovskej brány. Na tejto strane vzhľadom na hospodárske budovy v predpolí výstavba veľkého bastiónu neprichádzala do úvahy. Aby nepriatelia po zničení brány nemohli útočiť na krytý vstup a súčasne ostreľovať aj stredovekú vstupnú vežovú hradnú bránu, navrhli pred ňou aspoň **päťboký bastión**, rozmermi prispôbený obmedzenému priestoru. Ten sa dvíhal z dna vonkajšej priekopy a bokom sa opieral o vtedajší palisádový plot, spájajúci hrad s Môťovskou bránou. Bastión bol pri päte násypu široký 33 m, horná plošina mala šírku 16 m. Samotný bastión ešte obopínala vlastná priekopa, široká podľa Linckovho plánu 7 m. Bastión určite postavili začiatkom 17. storočia. Ako palánok pred bránou hradu ho totiž v blízkosti kováčskej vyhne spomína už súpis z r. 1627⁶⁵.

Bouttatsova veduta v r. 1676 v skutočnosti nezobrazuje „krytú nadstavbu s pozíciami pre tri delá nad bránovou vežou“⁶⁶, ale práve tento „nový“ bastión (ravelín) aj s charakteristickou šikmou stenou (pod č. 2)⁶⁷. V tom čase mal drevenú ochodzu a bol krytý šindľovou strechou (obr. 6). Znamená to, že na ňom bola trvale umiestnená predsunutá strážna posádka, vybavená tromi delami⁶⁸.

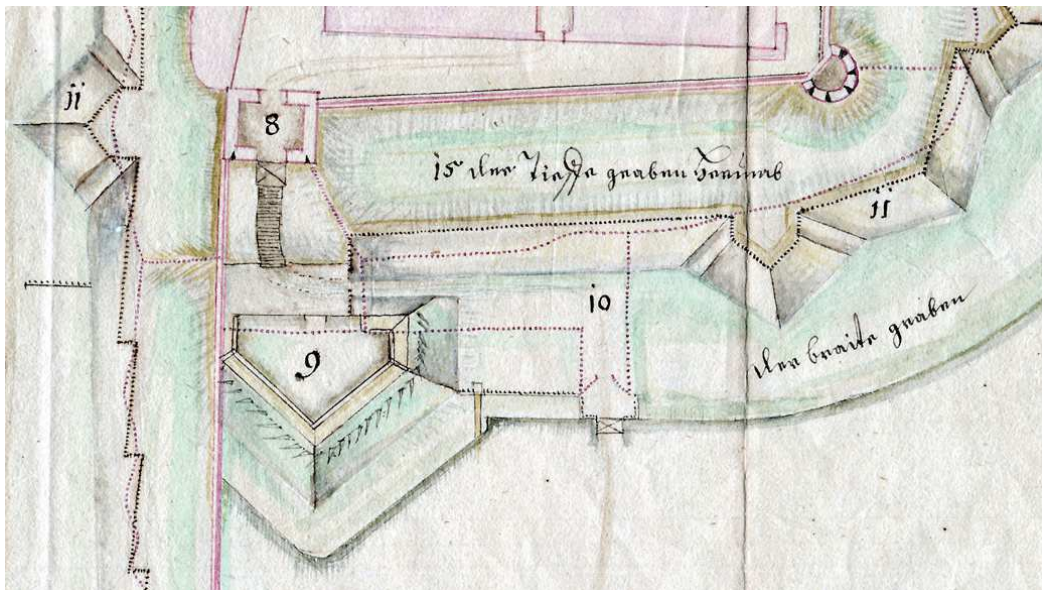
Bastión pred hradnou bránou dozaista poškodili buď počas Tököliho povstania (dobýjanie mesta v r. 1680 a 1682), alebo najneskôr v r. 1703 – 1708 práve počas povstania F. Rákociho. Po ňom bol už bez strechy (zrejme zhorela), zato však s iným zaujímavým detailom, ktorý vidno na oboch dielach N. V. Lincka z r. 1708 – 1710. Jeho horný okraj chránili akési vybiehajúce kopije či hroty („ostne“), predstavujúce ochranu pred lezením na bastión pomocou hradbových

⁶⁵ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁶⁶ ŠIMKOVIC, ref. 36, s. 101.

⁶⁷ BOUTTATS, ref. 48.

⁶⁸ BOUTTATS, ref. 48. Bastión je zakreslený pod č. 2 (Un bastione con 3 canoni).

Obr. 7. Detail vstupu do zámku v časoch Rákociho rebélie, chráneného bastiónom zo 17. storočia na Linckovom pláne. Zdroj: ÖstA KA, Kartensammlung Inland, sign. Inland C: V. a) Altsohl Nro 1.

rebríkov (obr. 6). Išlo o vcelku bežnú prax, známu napr. aj z britských drevozemných pevností v Severnej Amerike.⁶⁹

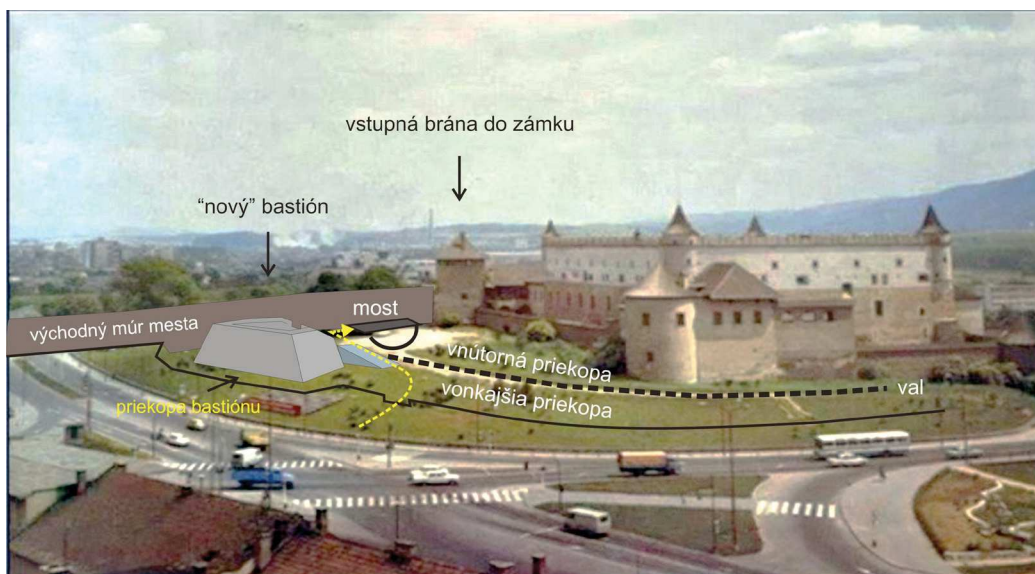
Podľa Ragača⁷⁰ je zobrazenie vstupu do zámku na Willenbergových vedutách pravdepodobne nepresné, pretože most s bránou je „nelogicky posunutý asi do polovice hradného kopca a vytoára dojem akéhosi podjazdu“ (obr. 2). V skutočnosti Linckov plán potvrdzuje a spresňuje správnosť jeho nákresu. V r. 1708 však krytý vstup cez vonkajšiu priekopu zrejme už nejestvoval, resp. z Linckových pôdorysných nákresov nie je celkom zrejmé, či tu ešte bol most, alebo časť medzi bývalým vstupom a novým bastiónom medzičasom dosypali na úroveň okolitého terénu (obr. 7). Podľa Lincka vstupná cesta do hradu vchádzala do tejto širokej obvodovej priekopy (*die breite graben*), aby sa vzápätí zalomila vľavo a násypom stúpala do krytého priestoru za bastiónom. Za telesom polootvoreného bastiónu ešte musela mostom prekročiť vnútornú – užšiu a relatívne hlbšiu – priekopu.⁷¹

Hoci aj z tejto strany malo byť predpolie zámku z vojenského hľadiska ideálne bez zástavby, v skutočnosti tu vzhľadom na nedostatok priestoru z vonkajšej strany priekopy postupne postavili viaceré hospodárske objekty – mýtnicu, krčmu, výsek mäsa, kováčku vyhňu. Ba i v stene priekopy zo strany mesta vykopali pivnicu a neskôr ľadovňu. Priestor vo vnútri drevených mestských hradieb teda považovali za relatívne chránený, hoci je zrejmé, že po vniknutí do mesta mohol nepriateľ tieto objekty využiť pri útoku na samotný zámok.

⁶⁹ Pozri napr. rekonštrukciu pevnosti Fort Ligonier v štáte Pensylvánia, USA.

⁷⁰ RAGAČ, ref. 42, s. 135.

⁷¹ 15 – der tieffe Graben Herumb.

Obr. 8. Predstava o vstupe do zámku v časech Rákociho rebélie, chráneného bastiónom zo 17. storočia. Pozn.: Môťovská brána a západný múr mestského opevnenia nie sú zakreslené. Zdroj: Zvolen – fórum. [Online] Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020] a autori

Podzámok – využívanie krajiny v 17. až 19. storočí

Priestorovú predstavu o využívaní krajiny Podzámku v polovici 19. storočia dáva katastrálna mapa z r. 1860⁷². Podobný stav tu iste možno predpokladať aj skôr, v 17. až 18. storočí.

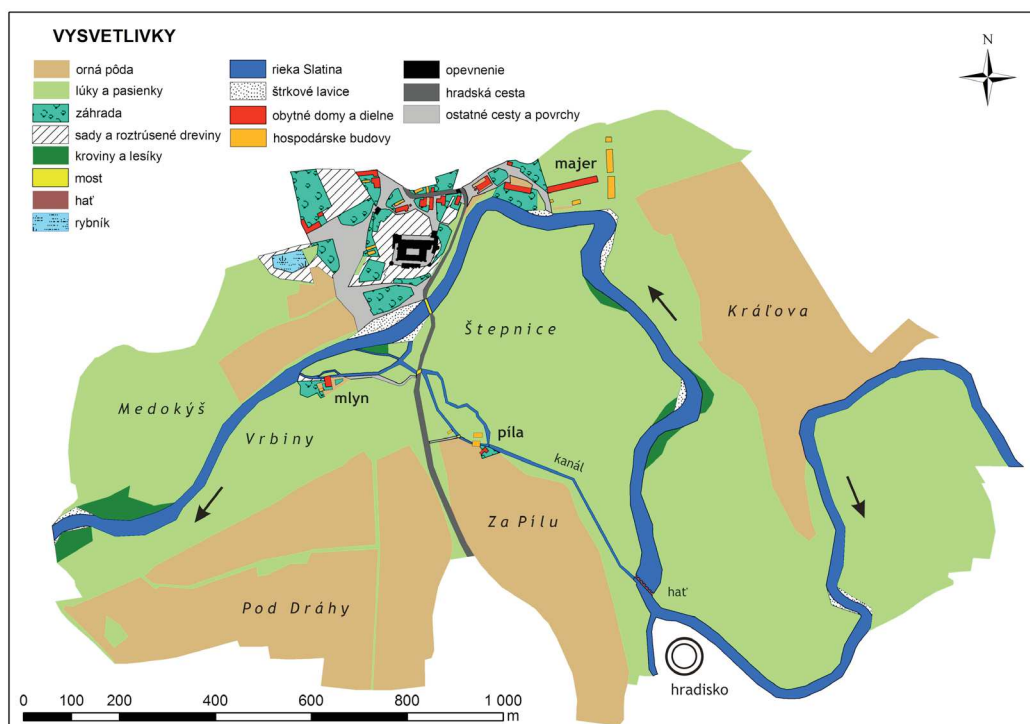
Travinnno-bylinné porasty predstavovali vyše polovice (54 %) chotára Podzámku. Zaberali najnižšie položené úrovne alúvia Slatiny, predovšetkým v miestnych častiach *Medokýš*, *Vrbiny*, *Štepnice*, a priestory vo vnútri veľkých zákrut rieky. Boli na jar nepravidelne zaplavované, v miestach starých depresií aj trvalejšie podmáčané, a teda vhodné najmä na extenzívne využívanie. Súpis v r. 1627 uvádza v Podzámku 5 lúk, v podstate v rovnakých polohách ako v r. 1854⁷³ – až na lúku medzi oráčinami „pod starým hradom“ (neskoršia poloha *Pod dráhy*). Podľa súpisu z mája 1710 sa z lúky zväžalo okolo 45 vozov sena.⁷⁴ Lúky boli dôležitou súčasťou a potravinovou základňou miestnej **živočíšnej výroby**. Senom z nich v majeri krmili dobytok. Časť travinnno-bylinných porastov mohli v minulosti využívať aj ako pasienky. Na pastvu väčšieho množstva dobytka však rozlohou nepostačovali. Zvlášť vypuklé to bolo najmä v druhej polovici 16. storočia, keď posádku na zámku tvorilo aj 100 husárov. Ján Balaša vtedy nechal ich kone vyháňať i na mestské pole Rákoš⁷⁵, v čom pokračovali tiež ďalší zvolenský kasteláni. Mesto Zvolen proti tomu protestovalo v r. 1572 a 1582.

⁷² Stadt Altsohl..., ref. 8.

⁷³ Dorf Podzámok..., ref. 12.

⁷⁴ Conscriptio Bonorum..., ref. 21; Prata curruum Faeni capacia, plus minus circiter... N: 45; s. 2.

⁷⁵ MALINIÁK, Pavol. Pomoc alebo hrozba? Kapitán banských miest Ján Balaša a jeho vzťahy k mešťanom a zemanom so zreteľom na bitku pri Sečanoch. In FERENCOVÁ, Helena – ANTO-

Obr. 9. Topografia chotára a využívanie krajiny zvolenského Podzámku v r. 1860.⁷⁶

Zdroj: ÚAGK, Bratislava a autori.

V r. 1583 napokon uzatvorilo dohodu s Jurajom Barbaričom (Barbarich), veliteľom a zvolenským županom, aby nechoval zbytočný statok, keďže pole Rákoš je majetkom mesta.⁷⁷

Orná pôda zaberala asi tretinu plochy chotára Podzámku. Išlo o diely (*Calcatura*) Pod dráhy, Za pílu a Kráľová (obr. 9). Aj tu sa využíval **trojpoľný systém** hospodárenia; jeden diel bol osiaty jarinami, druhý oziminami (raž) a tretí ležal úhorom. Podľa súpisu z r. 1627⁷⁸ bolo napr. „pod starým hradom“ (= diel Pod dráhami) zasiaty 49 fertáľov pšenice. V Neresniciach (= asi neskorší diel Za pílu) boli jaryny – 24 fertáľov ovsa, 15 fertáľov jačmeňa a 3,5 fertáľa pôstnej pšenice. Ovos pestovali v prvom rade ako krmivo pre kone. Podľa súpisu z r. 1710 dávali podzámocké polia 34, 35 a 30 bystrických gbelov obilia.⁷⁹ Na porovnanie možno uviesť, že mesto Zvolen malo v r. 1749 polia, na ktorých sa urodilo 254 gbelov obilia⁸⁰, t. j. takmer štvornásobne viac ako v Podzámku. Časť chotára vyčlenenú ako úhor zrejme príležitostne prepásali, prípadne využívali na pestovanie zeleniny. Časť úhora vedľa rybníka napr. využívali v r. 1627 ako záhradu, kde boli

LOVÁ, Erika (eds.). Zborník z medzinárodnej konferencie – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí, Modrý Kameň, 2012, s. 165.

⁷⁶ Stadt Altsohl..., ref. 24.

⁷⁷ BÁNIK, ref. 5, s. 16.

⁷⁸ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁷⁹ Conscriptio Bonorum ..., ref. 21, s. 2.

⁸⁰ BEŇOVSKÝ, ref. 35, s. 61.

vysadené mrkva, mak a hrach.⁸¹ V roku 1810 už bolo povolené vysádzať do úhora zemiaky. Trojpoľný systém hospodárenia v týchto končinách definitívne zanikol až v roku 1845. Podľa informácií z chotára Zvolena vieme, že tunajšie polia boli dobre úrodné na raž a ovos, menej na pšenicu a jačmeň, a to pre neskoré mrazy.⁸²

Záhrady tvorili necelé 2 % plochy chotára Podzámku (obr. 10). V podstate vymedzovali intravilán sídliska v okolí hradu. Súpis z r. 1627⁸³ uvádza 6 úžitkových záhrad, ktoré sa dajú aj orientačne lokalizovať. Tak napr. **záhrada pod veľkou baštou** je pravdepodobne totožná so záhradou provízora v r. 1753⁸⁴ na brehu Slatiny pri delostreleckom bastióne (č. 3 na obr. 11). Pri majeri bola bylinková záhrada, v r. 1627 však bola zanedbaná (zarastená trávou). Menšia úžitková záhrada bola i priamo na hrade, pričom najskôr asi na tento účel využívali plošinu hlavného bastiónu. V záhradách vtedy pestovali hrach, cibuľu, cesnak, uhorky a melóny.⁸⁵ Zo súpisu z r. 1710 sa dozvedáme, že tu existujú záhrady na **chmeľ**, **kapustu** aj **konopu**, avšak opustené.⁸⁶

Kapustné záhrady. Kapusta bola popri strukovinách (šošovica a hrach v r. 1627) a repe najdôležitejšou zeleninou. Aj na šľachtickom dvore mala mnohostranné využitie a hlavne sa dala dobre skladovať.⁸⁷ Skladovanie kyslej kapusty priamo na Zvolenskom hrade je doložené už v r. 1552 a 1627⁸⁸. Kapustu pestovali aj priamo v Podzámku (1627) v záhrade pri rybníku vedľa kráľovskej záhrady⁸⁹, kde bola zrejme na to vhodná pôda. Ešte i v polovici 18. storočia tam opäť založili kapustné záhrady.⁹⁰ Pestovanie kapusty v samotnom Zvolene, ktorej sa tu podľa Bánika darí dobre⁹¹, ako aj kapustnice v okolitých obciach dokladajú i ďalšie pramene. V r. 1682 sa napr. spomína kapustnísko na Rákoši⁹².

Ovocné sady. Podľa súpisu bol v r. 1627 vedľa Slatiny višňový sad. S najväčšou pravdepodobnosťou ide o ten neoznačený blok s mapovým znakom drevin v pravidelnom spone, ktorý je zakreslený na mape F. *Dvořackého v r. 1753 pri východnom okraji majera (obr. 11). Jeho existenciu možno pripomína aj toponymum *Štepnice* na ľavom brehu Slatiny (obr. 9).

Z technických plodín pestovali Podzámčania okrem **konopy** aj **ľan**. *Dvořackého mapa ukazuje v bloku pri Môťovskej bráne panskú záhradu s ľanom.⁹³ Tento, a zrejme i ľan z ďalších obcí panstva, spracovával panský tkáč, ktorého dom

⁸¹ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁸² BÁNIK, ref. 5, s. 37.

⁸³ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁸⁴ MAPPA Arcis Zólyóm..., ref. 11.

⁸⁵ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁸⁶ Conscriptio Bonorum..., ref. 21, s. 2: Pro Lupulo, Caulibus, et Canabibus dantur Horti, sed deserti.

⁸⁷ LENGYELOVÁ, Tünde. Život na šľachtickom dvore. Bratislava: Slovart, 2016, s. 247.

⁸⁸ Podľa súpisu z r. 1552 bolo na hrade 16 sudov kapusty; MALINIÁK, ref. 2, s. 27. V r. 1627 bolo v hradnej pivnici 82 okovov posekanej kapusty v 7 sudoch; DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 77.

⁸⁹ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

⁹⁰ MAPPA Arcis Zólyóm, ref. 11, vysvetlivky č. 25: Piscina antiqua Dominalis, actu Cauletum.

⁹¹ BÁNIK, ref. 5, s. 37.

⁹² RAGAČ, Radoslav. Horné predmestie Zvolena do konca 17. storočia. In RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIÁK, Pavol (eds.). Zvolen 1243 – 2008. Zvolen, 2008, s. 121.

⁹³ MAPPA Arcis Zólyóm, ref. 11, pod č. 15: Hortus pro lino Dominali.

sa spomína v r. 1803.⁹⁴ B. Němcová poznamenáva, že na Pohroní sa ľan pestuje len pri Ľubietovej, Zvolene a Hronseku, „kde ale tak pěkný se rodí, že se spišskému vyrovná“⁹⁵.

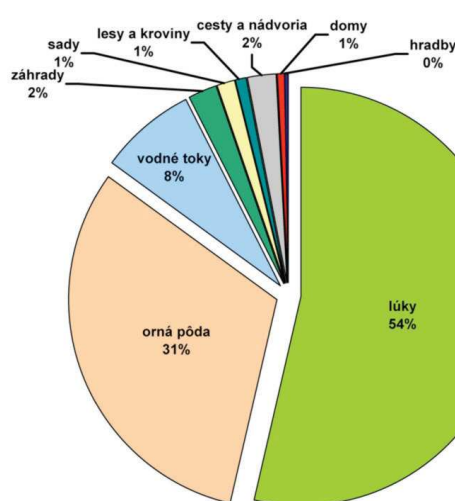
Chmeľnice. Ako vyplýva z predchádzajúceho odseku, **chmeľ** (*Humulus lupulus*) na výrobu piva v malom pestovali aj v Podzámku, systematicky však najmä v ďalších obciach hradného panstva Zvolenskej kotliny. Predaj chmeľu na výrobu piva a neskôr i jeho varenie vo vlastnej réžii boli dôležitou súčasťou príjmov panstva. Práce v chmeľnici a s konopami patrili medzi povinnosti poddaných z Kováčovej. Chmeľ pestovali aj v Kremničke a Hájnikoch. Podľa hájnickej matriky z roku 1692 boli v chotári panské chmeľnice už po dve storočia. V 18. storočí sa v nich urodilo od 50 do 150 gbelov chmeľu.⁹⁶

Produkcia chmeľu smerovala najprv práve do Zvolena, kde si zisky z predaja vína zvolenský mešťania rozširovali aj varením vlastného piva. Záznam o Štefanovi pivovarníkovi alebo sladovníkovi (*brasiator*) z roku 1395 je vôbec jedným z prvých záznamov o existencii špecializovaných remesiel vo Zvolene. Ešte v roku 1732 vyprodukoval tunajší pivovar celkovo 2 028 vedier piva, ktoré sa predali za 2 159 zlatých.⁹⁷

Postupne však začalo pivo variť i čapovať aj panstvo (pozri nižšie) a napokon tu fungoval len panský pivovar. Na existenciu starého mestského pivovaru a jeho relatívnu prosperosť pre mesto Zvolen tak zo zdravotného, ako aj finančného hľadiska v porovnaní s abúzmom pálenky si nostalgicky spomínal Bánik⁹⁸.

Lesy a kroviny boli zastúpené len izolovanými vrbovými lesíkmi⁹⁹ a chrasťinami pri Slatine (1 % celkovej plochy chotára). Obyvatelia osady mohli mať preto problém so získavaním palivového dreva.

Rybník (*ein Teich* 1708 – 1710, *Piscina dominalis* 1710, 1753). Neregulovaný Hron na svojom strednom úseku, aj vo Zvolenskej kotline, bol v minulosti bohatý na ryby. Najväčšiu početnosť v ňom zrejme dosahovali podustva, mrena severná,

Obr. 10. Štruktúra využívania krajiny (združené kategórie) v polovici 19. storočia. Zdroj: autori.

⁹⁴ CSEPP – NESTER, ref. 22. Súpis spomína obydlie ľanového tkáča (Die lein Webers – Wohnung), s. 4.

⁹⁵ NĚMCOVÁ, Božena. Sebrané spisy Boženy Němcové. Díl VIII. Litomyšl a Praha: Tiskem a nákladem Antonína Augusty, 1863, s. 211.

⁹⁶ BEŇUŠKA, Ján. Kováčová – história a súčasnosť. Banská Bystrica, Kniháreň a tlačiareň Bernát, 2004, s. 55.

⁹⁷ ŠPIESZ, Anton. Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1983.

⁹⁸ BÁNIK, ref. 5, s. 54.

⁹⁹ Tzv. Lihote, cf. BÁNIK, ref. 5, s. 37.

nosáľ a jalec hlavatý, ale žili tu aj pstruhy, hrúzy a dokonca hlavátky. V bahnitejších a hlbších úsekoch sa vyskytovali i kapry, zubáče, šťuky „do 10 a viac funtov (= 5 kg) ťažké“ i ďalšie ryby.¹⁰⁰ Aj riečka Slatina pri Zvolene bola podľa M. Bela „na drobné ryby a raky... taká bohatá ako azda žiadna iná rieka“ Zvolenskej stolice¹⁰¹.

Rybné bohatstvo využívali už v stredoveku aj špecializované skupiny obyvateľstva. Len v 13. storočí na úseku Budča – Banská Bystrica sú na Hrone doložené až tri osady kráľovských servientov – rybárov. Najznámejšou boli Rybáre¹⁰² (v chotári dnešného Sliača). Rybári mali na starosť stráženie vôd pred pytliačením, ale najmä trvalé zásobovanie Zvolenského hradu, resp. neskôr kráľovskej kúrie rybami, a to nielen počas príležitostných pobytov panovníkov. Súčasťou rybolovu bolo aj zriaďovanie a údržba rôznych pomocných stavieb v toku. S potrebou zabezpečenia živých a čerstvých rýb a rakov súvisí aj vznik **rybníkov pri Slatine**. Ich výpočet podrobne podáva Maliniak¹⁰³. Bánik (1891) spomína pri Zvolene stopy starých rybníkov jednak pod Pustým hradom pod tzv. Haputkou, jednak neďaleko pri lovanovskom mlyne; existovali už za čias Belu IV. alebo aj skôr.¹⁰⁴ Podobný „veľký rybník“ jestvoval už pred r. 1404 na Slatine aj pod hradom Vígľaš¹⁰⁵.

Najlepšie zdokumentovaným objektom tohto druhu je však zvolenský **podzámocký rybník** na pravom brehu Slatiny oproti Krupinskej mestskej bráne, resp. delostreleckému bastiónu. Rybník bol s najväčšou pravdepodobnosťou umelo upraveným zvyškom riečného paleomeandra Slatiny.¹⁰⁶ Používali ho azda ešte v priebehu 17. storočia. Jeho obdĺžnikovitý pôdorys je zakreslený na mape N. V. Lincka z r. 1708 – 1710 („*ein Teich*“); súpis z rovnakého obdobia spresňuje, že rybník je ale „teraz už spustnutý“¹⁰⁷. V polovici 18. storočia brehy rybníka rozorávali na kapustné záhrady.¹⁰⁸ Postupný zánik tejto terénnej depresie možno sledovať na starých mapách, dokonca aj na niektorých fotografiách (obr. 16) zo šesťdesiatych rokov 20. storočia.

V chotári Podzámkou sa do Slatiny vlieva potok **Neresnica** – typicky pstruhový podhorský tok, ktorý sem už pritekal z mestského územia. Keď sa stal novým majiteľom Zvolenského panstva gróf Pavol Esterházi, dohodli sa s mestom na spoločnom práve lovenia rýb v tejto riečke (zápisnica zo 17. 6. 1636¹⁰⁹).

¹⁰⁰ SLÁDEK, J. Živočíšstvo. In VANÍKOVÁ, Viera (ed.). ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 20-21; BÁNIK, ref. 5, s. 81.

¹⁰¹ NAGY – TURÓCI, ref. 54, s. 121.

¹⁰² Terra piscatorum regalium, 1250; in ĎURKOVÁ, Mária. Osídlenie historického mikroregiónu Zvolen a inštitúcia custodes silvarum z pohľadu najstarších písomných prameňov. In RAGAČOVÁ, Júlia – MALINIAK, Pavol (eds.). Zvolen 1243 – 2008. Zvolen 2008, s. 106.

¹⁰³ MALINIAK, Pavol. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009, s. 164-167.

¹⁰⁴ BÁNIK, ref. 5, s. 39 a 81.

¹⁰⁵ RAGAČ, Radoslav. Rod Paškovcov zo Slatiny do nobilitácie. Genealogicko-heraldický hlas, 1, 1999, s. 21 a 24.

¹⁰⁶ PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 307 a 314.

¹⁰⁷ Conscriptio Bonorum..., ref. 21, s. 2: Piscina olim fuit, sed nunc desolata.

¹⁰⁸ PIŠÚT – PROCHÁZKA, ref. 47, s. 307.

¹⁰⁹ BÁNIK, ref. 5, s. 17.

Topografia a intravilán Podzámku v prvej polovici 18. storočia

Predelom v modernej histórii Zvolena i Podzámku bol **ničivý požiar v r. 1708**, ktorým sa nešťastne zavŕšilo päťročné obdobie ovládnutia mesta kurucmi. Takmer celé mesto aj s predmestiami ľahlo popolom a preživší obyvatelia sa rozutekali do okolitých dedín. Kuruci pri dobýjaní poškodili aj zámok, pričom niektoré drevené časti (strechy) zhoreli (v súpise z r. 1710 stojí *Arx exusta*). Ušetrené nebolo ani podhradie. Zhoreli tam všetky domy okrem dvoch, v ktorých bývali kováč a krajčír.¹¹⁰

Situácia mesta bola kritická ešte aj v roku 1711, keď sa mnohí obyvatelia stále stravovali na náklady mesta na dlh¹¹¹. Poľnohospodárstvo a ekonomická činnosť sa obnovovali len pomaly. Viaceré usadlosti v meste boli v r. 1713 stále označené ako *relicta, deserthum* alebo *semideserthum*.¹¹² V nasledujúcom pokojnom období však už nastal obrat smerom k lepšiemu, takže v súpise z r. 1722 stúpol počet daňovníkov na 239. Opäť sa rozvinula remeselná výroba, a to aj v Podzámku. Začala sa obnova mesta: rekonštruovali a modernizovali sa kamenné mestské domy a zároveň prebiehala výstavba nových na parcelách zhorených drevených domov. Najväčšie zmeny sa diali na severnom návrší zámku v priestore medzi dvomi mestskými bránami. Vojensko-obranná funkcia priestoru definitívne ustúpila do pozadia, a keďže Podzámok trpel nedostatkom miesta na zástavbu, začali aj tu vyrastať nové domy. Mohlo sa tak ale stať až po **zbúraní „nového“ bastiónu**; zeminu z neho zrejme použili na vyrovnanie terénu a zasypanie vonkajšej priekopy. Zároveň sa obnovili aj spory medzi majiteľom zámku Š. Esterházim a mestom. V r. 1746 prikázal magistrát zbúrať esterháziiovské ploty, ktoré postavil už na pozemku mesta za hranicou.¹¹³ Zanedlho prebiehalo aj vyšetrovanie týkajúce sa istého humna. Gróf nakoniec povolil zbúranie stavby.

Zrejme práve na základe uvedených sporov však nechal Š. Esterházi vypracovať mapu zvolenského hradného majetku.¹¹⁴ Mapu malej mierky zhotovil český zememerač F. *Dvořacký (v ďalšom texte skrátene DM = *Dvořackého mapa). Ten istý merník zrejme v rovnakom čase vypracoval aj mapu alebo podrobný plán (s veľkou mierkou) intravilánu podzámockej štvrte. Dosaiaľ málo známa mapa je uložená v mapovom archíve Prírodovedeckej fakulty v Prahe.¹¹⁵ Je to kartografický prameň, ktorý podáva azda relatívne najpresnejší obraz o zástavbe zvolenského Podzámku v polovici 18. storočia. Napriek tomu, že mapu ako celok sa nepodarilo georeferencovať do súčasnej situácie, ide o veľmi cenný prameň k dejinám Podzámku, pretože ukazuje vzájomnú polohu jednotlivých stavieb, ale i blokov určitých parciel (obr. 11).

V pravej časti mapy sú podrobné vysvetlivky k celkovo 27 očíslovaným objektom. Väčšina z nich zrejme už reálne existovala, hoci viaceré formulácie (*Domus*

¹¹⁰ MALINIÁK, ref. 34, s. 134.

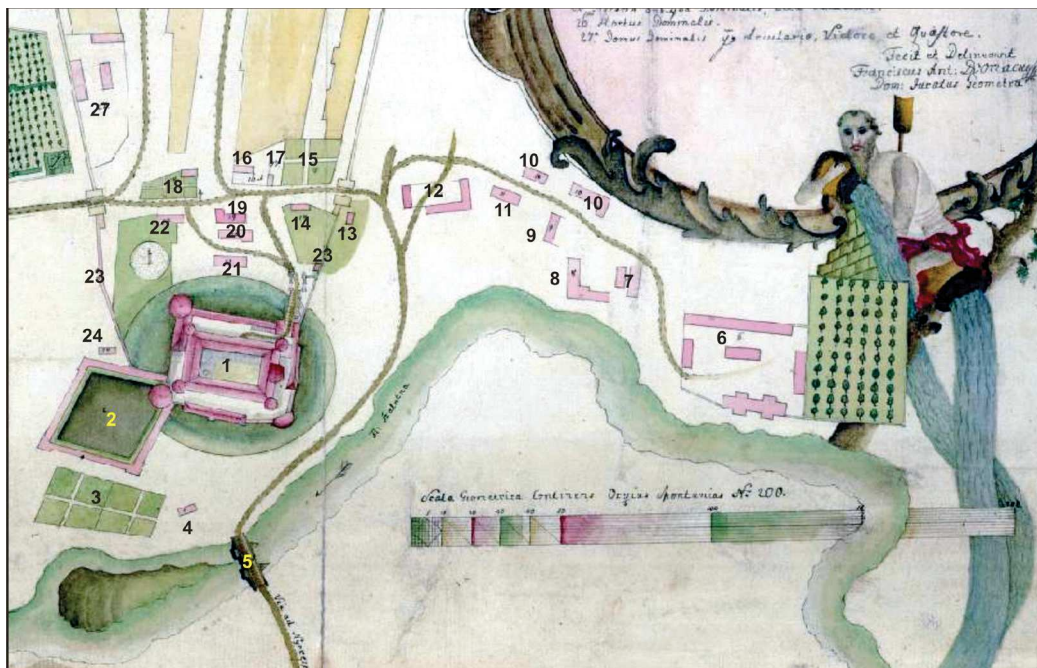
¹¹¹ BEŇOVSKÝ, ref. 35, s. 61.

¹¹² MALINIÁK, ref. 34, s. 138.

¹¹³ BÁNIK, ref. 5, s. 12.

¹¹⁴ MALINIÁK, Pavol. Mapa zvolenského majetku Štefana Esterházyho. In Pamiatky a múzeá, 1, 2005, s. 29-32.

¹¹⁵ MAPPA Arcis Zólyóm..., ref. 11.

Obr. 11. Výrez z mapy F. *Dvořackého, ukazující zástavbu Podzámku v polovici 18. století. Doplnili sme zvýraznené čísla jednotlivých objektov (ich funkcia je uvedená v Tab. 1). Zdroj: Karlova univerzita v Prahe, Přírodovědecká fakulta, Albertov, mapová sbírka.

Dominalis pro Figulo, Rotario, pro sutore Germanico) nabádajú k úvahe, či nejde zároveň aj o „územný plán“ zahustenia jestvujúcej zástavby v zmysle plánovitého doplnenia chýbajúcich remeselníckych dielní. Prehľad objektov a zdokumentovaných panských remeselníkov je uvedený v tab. 1.

Hoci presný priebeh hranice medzi mestom a Esterházim mapa neukazuje, poloha objektov sa kryje s neskoršou administratívnou hranicou oboch celkov v r. 1860. Mapa dobre dokumentuje stav po zbúraní ravelínu, ktorý zodpovedá opisu M. Bela (1736). Ten v súvislosti s prístupom do hradu spomína už len priekopu, cez ktorú vedie padací most.¹¹⁶ DM ukazuje, že pri vstupe na most stáli sochy dvoch svätcov; jedným z nich bol dozaista svätý Ján Nepomucký. Na parcele niekdajšieho bastiónu sa objavujú dom a záhrada panského kolára.¹¹⁷ Zástavba vznikala aj pozdĺž južnej strany spojnice oboch mestských brán: okrem krčmy (starej mýtnice) tu vyrástol aj dom pre kováča a piliara a nad ním smerom k hradu aj dom hospodárskeho úradníka (č. 20) a panský drevosklad dosiek (č. 21; tab. 1). Panské domy a záhrady stáli aj na náprotivnej strane cesty – už v pôdoryse zvolenského námestia.

¹¹⁶ NAGY – TURÓCI, ref. 54, s. 417.

¹¹⁷ MAPPA Arcis Zólyóm, ref. 11, legenda pod č. 14: Domus Dominalis pro Rotario.

Číslo	Objekt/Preklad	Latinský text
1	Zvolenský hrad.	<i>Arx Zólyóm.</i>
2	Bastión (= hradby).	<i>Moenia Arcis.</i>
3	Úžitková záhrada pre provízora.	<i>Hortus pro usu Provisoris.</i>
4	Domec (chatrč) Cigánov.	<i>Zingarorum Domuncula</i>
5	Most cez rieku Slatina.	<i>Pons per Fluvium Sztatina.</i>
6	Panský majer.	<i>Allodium Dominale.</i>
7	Panská stodola.	<i>Horreum Fiscale.</i>
8	Panský pivovar.	<i>Braxatorium Dominale.</i>
9	Dom panského hrnčiara.	<i>Domus Figuli Dominalis.</i>
10	Dom panského páleníka (pálenica).	<i>Domus Cremati Exustoris Dominalis.</i>
11	Panský dom pre čižmára.	<i>Domus Dominalis pro Cothurnario.</i>
12	Panská mýtnica.	<i>Tellonium Dominale.</i>
13	Panský dom pre hrnčiara.	<i>Domus Dominalis pro Figulo.</i>
14	Panský dom pre kolára.	<i>Domus Dominalis pro Rotario.</i>
15	Panská záhrada na ľan.	<i>Hortus pro lino Dominali</i>
16	Fiškálsky (panský) pozemok.	<i>Fundus Fiscalis.</i>
17	Fiškálsky pozemok.	<i>Fundus Fiscalis.</i>
18	Panský výsek a k nemu patriaca záhrada.	<i>Macellum Dominale, et Hortus Eidem conjunctus.</i>
19	Panský dom pre kováča a piliara.	<i>Domus Dominalis pro Fabri Ferrario = et Serario.</i>
20	Panský dom pre hospodárskeho úradníka.	<i>Domus Dominalis pro Spano Dominali.</i>
21	Panský sklad dosiek.	<i>Depositorium Dominale pro Asseribus.</i>
22	Panský výčap alias stará mýtnica.	<i>Educillum Dominale, vulgo Antiquum Tellonium</i>
23	Súvislé zámočké alias mestské hradby, napojené k hradu na základe výmeny v r. 1667, avšak cez panský pozemok až po mestskú bránu.	<i>Muri Arci contigui, alias Civitatis penes Transactionem 1667 sed in fundo Dominali a Moeniis arcis, usque portam Civitatis.</i>
24	Panský dom pre nemeckého šveca	<i>Domus Dominalis pro sutore Germanico.</i>
25	Starý panský rybník, aktuálne kapustnica.	<i>Piscina antiqua Dominalis, actu Cauletum.</i>
26	Panská záhrada.	<i>Hortus Dominalis.</i>
27	Panský dom pre stolára, debnára a účtovníka.	<i>Domus Dominalis Arculario, Vietore et Qæstore</i>

Tab. 1. Prehľad a vysvetlioky k jednotlivým objektom na mape F. *Dvořackého. Zdroj: autori

Prehľad historicky najvýznamnejších objektov Podzámku:

Majer (*Allodium sub Arce*, 1710; *Mayerhof*, 1803). Komplex panského majera bol najvýchodnejšou časťou a jednou z najstarších častí Podzámku. Spomína sa už v listine kráľovnej Márie z r. 1383; mestu Zvolen sa ňou prinavracajú isté zeme a lúky, ktoré predtým zaujal jej otec, kráľ Ľudovít, na kráľovské alódiu.¹¹⁸ Podľa DM tvoril komplex majera v polovici 18. storočia blok piatich, väčšinou zrejme jednopodlažných objektov, ohradených múrom (obr. 11, č. 6). Z východnej strany k nemu priliehala parcela s mapovým znakom drevín v pravidelnom spone, pravdepodobne ovocný sad. Porovnaním so stavom na katastrálnej mape (obr. 21) i s historickými fotografiami možno odvodíť, že hlavnou budovou aj s obytnými jednotkami („majerský dom“) bola centrálna budova, orientovaná v smere Z – V. Východnú stranu bloku tvorila najprv jedna (1753), postupne dve (1860) kamenné hospodárske budovy. Práve v nich boli ustajnené hospodárske zvieratá – hovädzí dobytok, kone a ovce. Na južnej strane bloku tesne na brehu Slatiny stál okolo r. 1753 objekt zložitejšieho pôdorysu. V 19. storočí hospodárstvo odkúpil mešťan Finka, takže majer sa stal známym pod menom „Finkov majer“. Mlieko z majera za prvej republiky rozvážali ráno po Zvolene konským povozom.¹¹⁹ Niektoré objekty majera, transformovaného po roku 1950 na štátny majetok, existovali ešte v r. 1973.¹²⁰

Majer bol základom vlastnej hospodárskej produkcie zámku. Riadenie a organizovanie jeho chodu mal na starosti provízor. Chovali tu kone, svine, ovce i kozy, dojili mlieko, dorábali maslo a syr. Základom stáda bol iste hovädzí dobytok (hoci jeho počty asi neboli vysoké), keďže hovädzie patrilo k najviac konzumovaným druhom mäsa v šľachtickom prostredí Uhorska.¹²¹ V r. 1627 boli na majeri sliepky, husi, 2 páry holubov, 10 starých volov, 40 baranov a 36 kozliatok.¹²² Indíciou o skladbe tunajšieho stáda môže byť aj popis z r. 1870, podľa ktorého bolo v susednom Zvolene celkovo 523 ks rôzneho hovädzieho dobytku, 660 oviec a 335 sviň. Mesto malo 106 klátov včiel.¹²³ Včely chovali aj v Podzámku: **včelín** so štyrmi úlmi je zachytený na brehu Slatiny pod zámkom aj na kresbe P. Fendiho (obr. 5).

Kráľovská mýtnica existovala v Podzámku pravdepodobne už od arpádovského obdobia. Už v r. 1346 je doložená roztržka na mýte v starom Zvolene¹²⁴. Mýto sa prenajímalo; urbárny súpis zo 16. storočia napr. uvádza prehľad týždenných príjmov z mýta od 10. apríla 1570 do 7. júla 1571¹²⁵.

Najstarší objekt mýtnice – jednoduchý podpivničený dom – stál na okraji zvolenského námestia pri severnom návrší zámku. Táto „stará mýtnica“ v polovici

¹¹⁸ BÁNIK, ref. 5, s. 10.

¹¹⁹ POLIAK, Jozef. Zvolen 1918 – 1989 v príbehoch a spomienkach obyvateľov. Zvolen : Mesto Zvolen, 2014, s. 22.

¹²⁰ Základná mapa ČSSR 1 : 10 000, list 36-32-17. Slovenský úrad geodézie a kartografie. 2., nezmenené vydanie, 1981 (stav z r. 1973).

¹²¹ DUCHOŇOVÁ, ref. 32, s. 128.

¹²² DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

¹²³ BÁNIK, ref. 5, s. 40.

¹²⁴ Tributum in antiquo Zolyo; cf. MALINIÁK, ref. 34, s. 100.

¹²⁵ Urbárny súpis..., ref. 19, s. 3-4.

18. storočia už slúžila ako zámocký výčap.¹²⁶ Bezpochyby ide o rovnaký mýtny domček, ktorý sa spomína už v esterházijskom súpise z r. 1627.¹²⁷ Dôvodom premiestnenia mýtnice do novej polohy za hradbami oproti Môťovskej bráne bola dozaista reorganizácia priestoru po zničujúcom požiari v r. 1708, ktorému padla za obeť aj mýtnica¹²⁸. Keďže panský úradník zomrel, v uvedenom roku očakávali výnos z mýta len okolo 45 zlatých. Polohu novej panskej mýtnice ukazuje Dvořackého mapa.¹²⁹ Parcela mýtnice obdĺžnikovitého pôdorysu pozostávala z hlavnej budovy v tvare „L“ a protiľahlej menšej budovy (obr. 11, objekt č. 12). Už za prvej ČSR boli však obe asanované. Stála tu len nevelká búda, kde mýtnik Pavúk od povozníkov a kupcov, smerujúcich na zvolenské jarmoky, ešte stále vyberal mýto.¹³⁰ Tento objekt na pravej strane cesty je viditeľný ešte i na historickej ortofotomape (1950).

Krčma (výčap). V rámci regálneho práva mohli zvolenský mešťania okrem varenia piva čapovať vo svojich domoch aj víno, ktoré nakupovali v južnejších vinohradníckych oblastiach. Už v 14. storočí ho dovážali z Budína a privážali ho sem aj cudzí kupci. Dane odvádzané za tento predaj boli preto významným zdrojom príjmov pokladnice mesta. V klimaticky priaznivom roku 1553 napr. predstavovali až 239 zlatých a 75 denárov. Neskôr však začali na škodu mesta na čapovaní vína a varení piva vo vlastnej réžii zarábať aj zvolenský kasteláni. Už v r. 1504 dovážali víno na hrad a zriadili tam aj krčmu. Porušovali tým právo mesta na výčap a ohrozovali aj bezpečnosť zámku.¹³¹ O rok neskôr kráľ Vladislav II. a jeho manželka Anna na žiadosť zvolenského richtára zakázali na zámku čapovať víno.¹³²

V r. 1570 sa zvolenský notár sťažoval, že zvolenský župan a kapitán zámku Tomáš Pálfí dovolil pod zámkom čapovať víno. Tento výčap sa zrejme nachádzal už priamo na okraji námestia v tesnom susedstve vonkajšej priekopy – iste s ním totiž súvisela vínná pivnica, ktorú podľa výpovedí z r. 1596 zriadil v priekope pod zámkom¹³³ Ján Balaša. Z r. 1577 a 1582 pochádza rozkaz cisára a kráľa Rudolfa, ktorým sa zakazuje Valentínovi Balašovi, zvolenskému kastelánovi, čapovať víno.¹³⁴ Podľa súpisu z r. 1668 neskôr v stene priekopy vedľa pivnice v 17. storočí zriadili aj Ľadovňu¹³⁵.

Predstavu o polohe tohto starého výčapu spresňuje *Dvořackého mapa z r. 1753. Podľa nej sa vtedy nachádzala panská krčma v dome starej mýtnice na námestí (*Educillum Dominale*, pozn. č. 22) približne na mieste neskoršieho hotela

¹²⁶ MAPPA Arcis Zólyóm..., ref. 11, legenda pod č. 22: Educillum Dominale, vulgo Antiquum Telonium.

¹²⁷ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 79.

¹²⁸ Conscriptio Bonorum..., ref. 21: Telonium sub Arce exustum...

¹²⁹ MAPPA Arcis Zólyóm..., ref. 11, legenda pod č. 12 – Tellonium Dominale.

¹³⁰ POLIAK, ref. 119, s. 32.

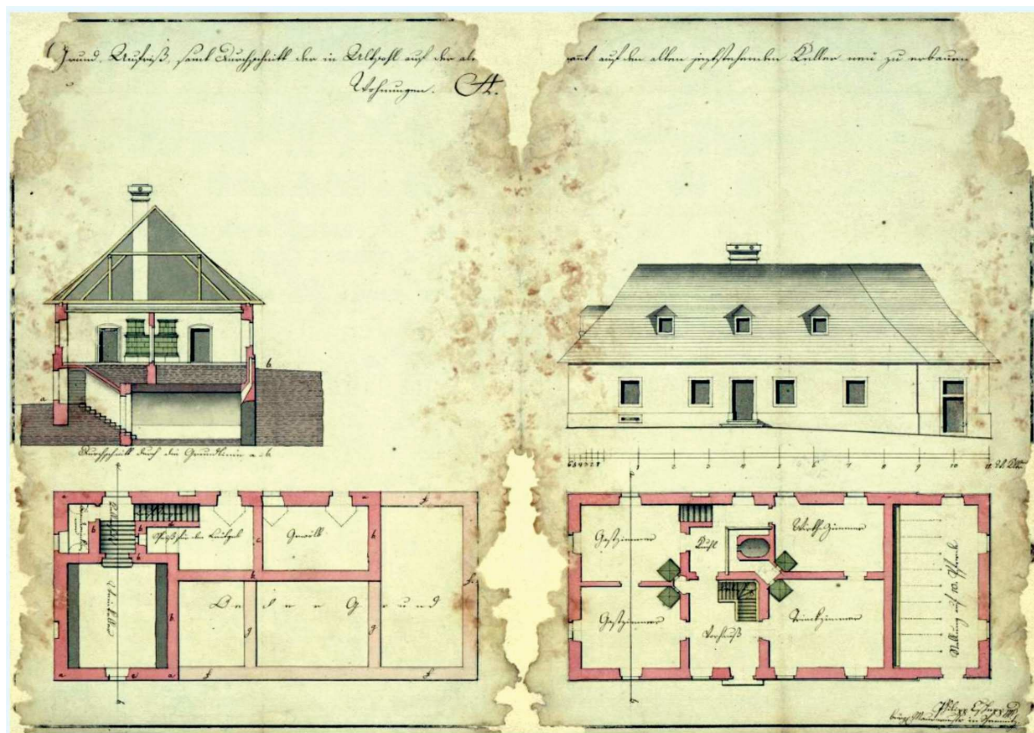
¹³¹ MALINIAK, ref. 2, s. 26.

¹³² MALINIAK, ref. 2, s. 26, MARSINA, ref. 26, s. 45.

¹³³ In fossa sub arce; in MALINIAK, ref. 2, s. 29.

¹³⁴ BÁNIK, ref. 5, s. 7.

¹³⁵ LUDIKOVÁ, Zuzana. Uhorská kráľovská koruna a korunovačné klenoty na Zvolenskom hrade. In ĽAVODOVÁ, M. a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 46.

Obr. 12. Plán nového zájazdného hostinca pri zámočkom bastióne, začiatok 19. storočia.

Zdroj: MNL OL, sign. T 59 No. 16.

Strausz. Súpis z r. 1803 uvádza v Podzámku už dve krčmy – v starej a novej mýtnici. Výčapné miestnosti oboch krčiem boli zariadené podobne. V krčme novej mýtnice (*In Educillo Novi Telonii*) sedeli zákazníci za dlhým pozdĺžnym červeným stolom. Pri ňom bola jedna dlhá lavica a popri stenách tri ďalšie. Okrem toho tu bol ešte menší štvorcový stôl so 4 jedľovými stoličkami, zrejme pre váženejších hostí¹³⁶.

V zbierke máp esterháziavskej rodiny sa nachádza aj nedatovaný plán istého domu zo Zvolena (rozumej: Podzámku), ktorý vypracoval F. Csepp zrejme začiatkom 19. storočia.¹³⁷ Názov stavby chýba, lebo práve na tom mieste je plán poškodený (obr. 12). Podľa dispozície jednotlivých miestností išlo o postavenie nového objektu nad starou existujúcou vínnou pivnicou. Keďže dom mal mať nielen miestnosť na čapovanie (*Trinckzimmer*), miestnosť hostinského (*Wirthszimmer*), ale aj dve hosťovské izby (*Gastzimmer*) i stajňu pre 10 koní, bezpochyby tento plán znázorňuje prestavbu pôvodnej jednoduchej krčmy na honosnejší **zájazdný hostinec**. Pravdepodobne ide práve o ten objekt, ktorý sa (ako W. H., t. j. *Wirtshaus*) o čosi neskôr objavuje na mape 2. vojenského mapovania¹³⁸

¹³⁶ CSEPP – NESTER, ref. 22, s. 306.

¹³⁷ Grund, Aufriß..., ref. 13.

¹³⁸ Mapa 2. vojenského mapovania (tzv. Františkovho), mapový stĺpec 32 (Colonne Nro 32), mapová vrstva 42 (Section Nro 40). 1844. Pod vedením majora von Schöna z generálneho ubytovacieho štábu zameral a vykreslil oberlieutenant Anton Mollinary, popísal kadet Ludvig Rumpelmayer (JANKÓ, Annamária a kol., 2005).

pod múrom delostreleckého bastiónu pri niekdajšom dome nemeckého obuvníka z r. 1753 (obr. 13).

Obe podzámocké krčmy neskôr od eráru odkúpil alebo mal v prenájme bohatý mešťan Elek Finka. Koncom 19. storočia vznikla pod zámkom v časti „Nový svet“ i ďalšia krčmička „na Jamu“¹³⁹.

Pivovar (*Braxatorium Dominale*, č. 8 na DM). Na zámku dlhodobo, no nepravidelne fungoval pivovar. Už v r. 1537 je tu doložená nielen pivnica na pivo, ale aj funkcia pivovarníka. Pivovar figuruje už v súpise z r. 1552, keď zámok prebral Ján Balaša. Podľa neskorších svedectiev z r. 1596 sa nachádzal v hradnej bašte¹⁴⁰. Balaša dal podľa svedectiev čapovať pivo pre zámockú čeľad' v pivnici pod zámkom. Juraj Barbarič s čapovaním prestal, no Ladislav Majtényi vybudoval nový pivovar a pivnicu opäť zmenil na výčap. Pivo však malo slúžiť len pre cisárskych žoldnierov.¹⁴¹

Konkurenčná výroba piva vo vlastnej rézii a jeho predaj boli zaujímavým zdrojom príjmov zámku. Priestor na jeho varenie priamo na zámku bol však obmedzený, a tak zrejme niekedy v 17. storočí aj vzhľadom na zvýšenie produkcie piva vybudovali modernejší pivovar v novej polohe za hradbami. Objekt s pôdorysom v tvare „L“ bol podľa *Dvořackého situovaný na južnom okraji cesty do majera, približne na polceste medzi ním a mýtnicou. Táto budova, prinajmenšom jej mladší variant, existuje zrejme podnes (pozri diskusia). Súpis z r. 1803 špecifikuje aj rôzne sladovnícke nádoby a iné nástroje, ktoré sa tu nachádzali.¹⁴²

Pálenica. Na severnej strane cesty do majera znázorňuje DM aj dva domy pod číslom 10, menší a väčší, v tvare L. Ide o dom a budovu pálenice.¹⁴³ Detailný opis jej vnútorného zariadenia nám taktiež poskytuje súpis z r. 1803.¹⁴⁴

Stodola. Hoci vlastnú sýpku mal aj samotný zámok¹⁴⁵, prevažnú časť obilia uskladňovali v panskej sýpke, ktorá stála vedľa pivovaru (dva objekty *Horreum Fiscale* znázorňuje DM pod č. 7). Dozaista aj chmeľ a jačmeň na výrobu piva.

Výsek mäsa (*macellum, Fleischbank*, 1803) pred hradom sa spomína už v urbánom súpise z r. 1668¹⁴⁶. Podobne ako krčma, aj panský výsek (mäsiarstvo) stál v polovici 18. storočia na lukratívnom mieste – v strede námestia priamo oproti Krupinskej bráne. Patrila k nemu aj záhrada.¹⁴⁷ Konkurenčným predajom mäsa z vlastnej produkcie si zámockí kapitáni prilepšovali už v roku 1583. Vtedy došlo k dohode medzi Jurajom Barbaričom, veliteľom a zvolenským županom, a mestom aj o hradnej jatke.¹⁴⁸

¹³⁹ BÁNIK, ref. 5, s. 35, POLIAK, ref. 119, s. 90, 132 a 243.

¹⁴⁰ In propugnaculo arcis; cf. MALINIÁK, ref. 2, s. 29.

¹⁴¹ MALINIÁK, ref. 2, s. 29.

¹⁴² CSEPP – NESTER, ref. 22, s. 307. Nachádzali sa tu medený hrniec, drevené kade (sudy) z červeného smreka a borovice so železnými obručami, menšie sudy, kotlíky a iné nástroje.

¹⁴³ MAPPA Arcis Zólyóm, ref. 11. Vo vysvetlivkách mapy pod č. 10: Domus Cremati Exustoris Dominali.

¹⁴⁴ CSEPP – NESTER, ref. 22, s. 307.

¹⁴⁵ Bola hneď pri hradnej kaplnke. DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 76.

¹⁴⁶ DUCHOŇOVÁ, ref. 20, s. 72.

¹⁴⁷ MAPPA Arcis Zólyóm, ref. 11. Vo vysvetlivkách pod č. 18: Macellum Dominale, et Hortus Eidem conjunctus.

¹⁴⁸ BÁNIK, ref. 5, s. 16.

Obr. 13. Pohľad na zvolenský zámok od západu – z bodu pri niekdajšom rybníku. Vľavo ešte vidno stojaci úsek západného hradbového múru. Jeho napojenie na delostrelecký bastión (vpravo) zakrývajú objekty, ktoré tu postupne vyrástli: dom pôvodne pre nemeckého obuvníka (1753), zázajdný hostinec (tesne pri bastióne) a ďalší dom. Historická pohľadnica z roku 1903.¹⁴⁹

Zdroj: OSZK, Budapešť, zbierka pohľadníc.

Šibenica (*Gericht*, 1708 – 1710) ako symbol najvyššej súdnej právomoci, hrdelného práva zvolenskej sedrie stála na ľavom brehu Slatiny oproti zámku pred mostom cez rieku. Znázorňuje ju napr. mapa N. W. von Lincka. Mesto Zvolen malo v 16. a 17. storočí vlastné popraviisko na Borovej hore, resp. aj šibenicu na kopci pri ceste z Budče do Kováčovej.¹⁵⁰

Na DM je medzi SZ baštou zámku a Krupinskou bránou zakreslený aj neoznačený objekt kruhového pôdorysu v strede so stĺpom. S najväčšou pravdepodobnosťou je to zámocký **kamenný pranier**. Mesto malo totiž vlastný stĺp hanby, ktorý stál severnejšie, pred domom Pavla Veselovského. V r. 1807 ho mesto dalo odstrániť a kamene z neho odviezť.¹⁵¹

Panská záhrada pred Krupinskou bránou

Súčasťou územia Zvolenského zámku bol aj blok polygonálneho pôdorysu medzi dnešným Námestím SNP, Študentskou ulicou, Ulicami M. R. Štefánika a T. G. Masaryka. Uvedený blok narúšal pôdorys mesta a tvoril vystupujúci výbežok v inak vcelku hladkom priebehu hraníc medzi hradom a mestom (obr. 1).

¹⁴⁹ Zólyomi vár Mátvás király építménye. Historická pohľadnica, 25. januára 1903. Manželka Samuela Löwyho, obchod s knihami a papierom, Zvolen. Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť, zbierka pohľadníc. Dostupné na internete: <https://gallery.hungaricana.hu/hu/OSZKKepeslap/39058/?list=eyJxdWVyeSI6ICJaXHUwMGYzbHlvdSJ9&img=0> [29. 5. 2019].

¹⁵⁰ PIŠÚT - PROCHÁZKA, ref. 47, s. 298, MALINIAK, ref. 34, s. 120 a 131.

¹⁵¹ MALINIAK, ref. 34, s. 131.

Obr. 14. Východná časť zvolenského Podzámku s poslednými stojacimi budovami.
1 – komplex majera, 2 – bývalý panský pivovar, 3 – jeden z pôvodných domov panskej pálenice.
Stav v sedemdesiatych rokoch 20. storočia. Zdroj: Zvolen – fórum. [Online]
Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020]

Deväťdesiat percent tohto priestoru zaberala stará hradná – panská – záhrada (*Hortus Dominalis*, 1753).

Latinský výraz *hortus*/ „záhrada“ sa v blízkosti kráľovskej kúrie predprivilegálnej slobodnej dediny Zvolen pri diaľkovej ceste (*Via magna*) spomína už v listine z roku 1256, ktorou kráľ Belo IV. daroval jej strážcom (*custodes ortus de Zolum*) hontianske Súdovce.¹⁵² Uvedený priestor je totožný so západnou časťou chotára neskoršej dediny Lieskovec. V kontexte kráľovského vlastníctva v 13. storočí možno však označenie „*hortus*“ prekladať rôznymi pojmami, pričom výraz záhrada ho plne nevystihuje. V danom prípade išlo skôr o oboru, čiže chránený kráľovský lovný revír.

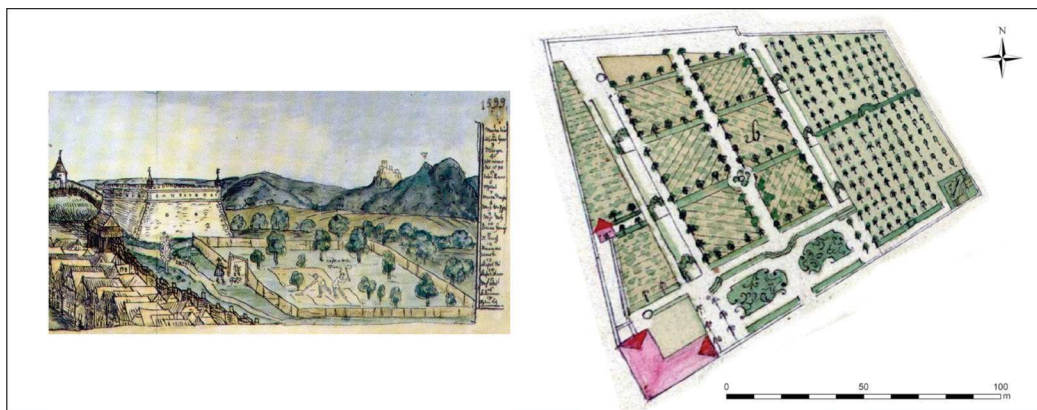
V každom prípade oplotená hradná záhrada vo Zvolene existovala koncom 16. storočia – plasticky ju totiž znázorňuje už Willenbergova rytina¹⁵³, a to aj s postavičkami dvoch okopávajúcich zajatých Turkov (obr. 15). Najneskôr v druhej polovici 17. storočia, zrejme za Františka Esterháziho, pôvodne čisto úžitkovú záhradu upravili na typickú aristokratickú záhradu – estetický priestor oddychu, zábavy a reprezentácie.¹⁵⁴ Do polovice 17. storočia mali takéto renesančné alebo už barokové záhrady Esterháziovci takmer pri všetkých svojich sídlach (*Eisenstadt*, *Lackenbach*, *Galanta* a inde).

Práve *Dvořackého mapa predstavuje zatiaľ najpodrobnejší plán tejto zámockej záhrady, ktorá zaberala asi 1,4 ha. Na jeho mape je detailne zakreslená pod č. 26. Blok mal tvar nepravidelného päťuholníka s najdlhšou stranou pri ceste ku Krupinskej bráne (143 m). Záhrada mala pravidelnú úpravu a cestičkami bola rozčlenená na štyri odlišné časti (obr. 15). Centrálnu časť (asi ½ celkovej plochy)

¹⁵² ĎURKOVÁ, ref. 102, s. 107.

¹⁵³ Zvolen na vedute J. Willenberga, ref. 43, pohľad zo severu.

¹⁵⁴ DUCHOŇOVÁ, ref. 3, s. 68-72.

Obr. 15. Panská záhrada na vedute Willenberga v r. 1599 (vľavo). Vpravo projekcia záhrady na *Dvořackého mape s barokovou úpravou do S-JTSK.

Zdroj: Strahoovská knižnica, Praha; KU v Prahe, Pří F, Albertov, mapová sbírka.

zaberal obdĺžnik **okrasnej barokovej záhrady** s osou oproti vstupnej bráne. Hneď na začiatku bol blok zrejme s ornamentálnymi záhonmi a nízkymi živými plotmi, ktorý ďalej pokračoval šiestimi pravidelnými záhonmi s okrasnými kvetmi. Lemovali ich dreviny (azda v črepníkoch). Približne v strede je zakreslený útvar, ktorým bola zrejme fontána. Východnú časť parcely zaberala časť s drevinami v pravidelnom sponne, iste ovocný sad. Západná štvrtina plochy záhrady s malým domčekom (záhradníka?) bola zrejme vyslovene úžitková, s kuchynskou zeleninou a bylinkami. Chodníky i sad boli predelené živými plotmi. Štvorec zaznačený tmavozelenou farbou vo východnom rohu parcely mohol byť zátiším so sochami alebo grotou. V juhozápadnom rohu sa nachádzala obslužná jednopodlažná budova v tvare L, ktorá je viditeľná ešte aj na viacerých historických fotografiách (obr. 16; naposledy ešte v roku 1968).

K bloku pôvodne patrili aj tri objekty na námestí na parcele č. 27¹⁵⁵, dom stolára, debnára a nižšieho panského hospodárskeho úradníka, ktoré však najprv výstavba plota (palisád) a neskôr mestských hradieb v šesťdesiatych rokoch 17. storočia definitívne oddelila od zvyšku záhrady. Celý blok panskej záhrady bol obkolesený pevným múrom.

Na záhradu a prácu záhradníka, ale aj na sušenie ovocia dozeral provízor. V prípade veľkej úrody z plodov vypaľovali pálenku.¹⁵⁶ Súpis opráv hradného panstva z r. 1803 obsahuje aj zoznam náradia a príslušenstva zisteného v panskej záhrade. Zaujímavý je i tým, že všetky položky sú uvedené v slovenčine.¹⁵⁷

Podzáмок v roku 1803

Začiatkom 19. storočia dal gróf Karol Esterházi zdokumentovať aktuálny stav a vyčísliť výdavky na nevyhnutné opravy rôznych domov a stavieb na celom

¹⁵⁵ Mappa Arcis Zólyóm..., ref. 11.

¹⁵⁶ DUCHOŇOVÁ, ref. 30, s. 132.

¹⁵⁷ CSEPP – NESTER, ref. 22, s. 307: Rilou nowich 6, Rilou starich 4, Motika 1, Graczky (motyčky) 4, Pilky 2, Sekera welka 1, Noznicze na stucowany 2, Snura 1, Obloky 4 Stukovie 17, Obloky 2 Stukovie 8, Kupy medenje 2, Vidly hnojne 1, Oberučny nuoz 1 a furik 1.

Obr. 16. Pohľad na Jesenského cestu v období prvej republiky. V pravej časti panská záhrada s rožným domom, hlavným vstupom a kamenným múrom. Celkom vľavo vidno cíp plytkej vodnej plochy, bývalého rybníka. Zdroj: Zvolen – fórum. [Online] Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020]

území oboch svojich hradných panstiev Zvolen a Dobrá Niva. Súpis vypracovali v r. 1802 a 1803 murárski a tesárski majstri F. Csepp a F. Nester zo Štiavnice.¹⁵⁸ Azda práve výsledná suma bola dôvodom, prečo sa gróf napokon rozhodol obe panstvá predať štátu (1805). Súpis je cenným prameňom aj k histórii Podzámku. Prehľadne totiž zachytáva budovy vyžadujúce si opravu, a to aj so špecifikáciou potrebných materiálov, rovnako i ceny za vykonanie týchto prác. V celkovej sume za jednotlivé objekty sú zahrnuté aj náklady na tesárske, pokrývačské, murárske práce a dovoz materiálu (tab. 2).

Väčšina skontrolovaných objektov si vyžadovala opravu striech. Boli drevené, pri všetkých je totiž uvedený počet šindľov a šindliarskych klinec. Niektoré domy potrebovali aj dodatočné tesárske a murárske práce; v tom prípade uviedli aj počet trámov (boli z jedľového a dubového dreva), prípadne lát a dosiek, ako aj výkaz meríc vápna a debien piesku.

Z prehľadu je zrejmé, že najväčšie náklady na opravu si vyžadoval samotný Zvolenský zámok. Po ňom nasledovali **dom provízora** (*Die vorhinnige Hofrichters Woh.*), v ktorom zároveň býval aj stolár (*der Tischler*), a **dom záhradníka** (*Die Gärtners – Wohnung*), ktoré si už vyžadovali aj zložitejšiu výmenu trámov a drevených častí konštrukcie strechy. Posledný objekt je iste totožný s veľkou rožnou budovou panskej záhrady (obr. 16). Tento prehľad v Podzámku celkovo dokumentuje prítomnosť najmenej 8 remeselníkov, pričom v porovnaní s r. 1753 pribudol **sklár** (*Die Glassers Wohnung*). Nezachytil však všetky jestvujúce objekty/

¹⁵⁸ CSEPP – NESTER, ref. 22.

Objekt	Šindle (ks)	Trámy	Drevo iné	Vápno (merice)	Piesok (debny)	Zlaté	Denáre
Výsek mäsa	500					3	50
Dom provízora	3 000	6	2			45	54
Dom ľanového tkáča	500					3	50
Dom sklára	400					3	40
Dom zámočníka	800	4				18	38
Dom kolára	700					5	22
Špitál (chudobinec)	200					1	32
Dom záhradníka	1 000	3	20	10	12	43	23
Zvolenský zámok	12 000	80		30	35	254	45
Dom debnára	1 500	2	6			26	39
Majer	3 000					22	00
Suma	23 600	10	28	40	47	426	93

Tab. 2. Výkaz materiálu a nákladov potrebných na opravu domov a dielní vo zvolenskom Podzámku. Zdroj: autori

profesie (ktorých inventár je podrobne popísaný v inej časti súpisu, napr. krčmy, pivovaru), ale zrejme len objekty v najviac „havarijnom“ stave. Zaujímavosťou je aj doložená prítomnosť nevelkého podzámockého **chudobinca** v tomto období (*Das Spital*).

Využívanie vodnej energie Slatiny

Mlyn. Mesto Zvolen zrejme už v druhej polovici 15. storočia využívalo mlyn v Lieskovci, a to v časti, kde vlastnilo poddanské usadlosti. Keďže úžitky z mlynov tvorili významný zdroj zemepanských príjmov, v súpisoch od r. 1566 už vystupuje aj zámocký mlyn.¹⁵⁹ Zrejme ho využívalo aj mesto, keďže stál neďaleko zámku (v 18. storočí bol od neho vzdialený len 300 m). Panstvo v ňom mlelo oblie z podzámockého chotára i dovážané na hrad vo forme poddanských dávok. V roku 1582 však Rudolf II., cisár a kráľ, povolil mestu na vydržiavanie chudobinca zriadiť vlastný mlyn na Hrone a zároveň vyrúbať naň drevo v kráľovských horách. Kasteláni a župani Zvolenského zámku proti tomu protestovali. K mestským mlynom neskôr pribudli aj dva mlyny v Neresnickej doline.¹⁶⁰

Píla. Niekedy po r. 1785 vybudovali na ľavom brehu Slatiny vodnú pílu. Spracovávali tu drevo z lesov viacerých poddanských obcí panstva. Už predtým na spracovanie dreva v Podzámku poukazujú napr. dom piliara či panský sklad dosiek na návrší hradu.¹⁶¹ Je zaujímavé, že prvé vojenské mapovanie¹⁶² ešte nezobrazuje nielen vodnú pílu, ale dokonca ani mlyn na Slatine, hoci vtedy už

¹⁵⁹ MALINIÁK, ref. 103, s. 171.

¹⁶⁰ BÁNIK, ref. 5, s. 6 a 55.

¹⁶¹ MAPPA Arcis Zólyóm..., ref. 11, objekt pod č. 21: Depositorium Dominale pro Asseribus.

¹⁶² Mapa 1. vojenského mapovania (tzv. jozefínskeho), 1782 – 1785, Theil des Barscher und Soler Comit. mapový stĺpec 14. (Coll. XIV.), mapová vrstva 10 (Sectio X.), mierka 1 : 28 800 (ARCANUM, 2004).

Obr. 17. Jeden z objektov podzámočkej vodnej pily, v ktorom strávil detstvo spisovateľ J. C.-Hronský. Zdroj: VANÍKOVÁ, Viera (ed.). Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Martin: Gradus, 1993, s. 243.

bezpečne jestvoval. Objekt pily (*Sägemühle*) sa prvý raz objavuje až na mape 2. vojenského mapovania.¹⁶³

Spád vody potrebný na pohon vodného kolesa pily získali vykopaním asi 950 m dlhého prírodného kanála. Horné ústie kanála bolo v zákrute Slatiny v miestach dnešných tenisových kurtov na Neresnickej ulici. Tu v koryte rieky zriadili aj cca 55 m dlhú hať, ktorá vzdúvala vodu do kanála. Dolným ústím sa tento náhon napájal na kratší, už predtým existujúci mlynský náhon na brehu Slatiny. Celkové prevýšenie hladiny v kanáli tak dosiahlo výšku asi 1 m.

Píla určite existovala už nejaký čas pred r. 1823, keď ju mal v prenájme Samuel Hudec. V mestskej zápisnici z 30. augusta toho roku totiž zámocké panstvo zaviazali, že hať, ktorá odkláňa vodu Slatiny do náhonu na pílu, nesmú zvýšiť tak, aby vzdutá voda mohla spôsobovať problémy povyššie stojacemu mestskému neresnickému mlynu.¹⁶⁴ Píla, neskôr obohatená aj o parnú pílu, bola hudecovským podnikom aj pred prvou svetovou vojnou.

¹⁶³ Mapa 2. vojenského mapovania, ref. 138.

¹⁶⁴ BĀNIK, ref. 5, s. 18.

Obr. 18. Dva najcharakteristickejšie novodobé (už mestské) objekty bývalej podzámockej štvrte: vľavo zadný trakt hotela Strausz (neskôr Škubňa), vpravo objekt zvolenských kníhtlačiarňí.

V ľavom dolnom rohu strecha drevoskladu. Zdroj: Zvolen – fórum. [Online]
Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020]

Píla bola situovaná v miestach dnešného mosta ponad Slatinu. Pozostávala z dvoch objektov – okrem samotnej strojnej budovy aj z obytného domu (obr. 17). Práve v ňom strávil rané roky svojho detstva spisovateľ J. C.-Hronský.¹⁶⁵

Finálna fáza vývoja severnej časti podzámockej štvrte (1850 – 1950)

V polovici 19. storočia sa začala posledná, tentoraz už „mestotvorná“ vývojová etapa urbanizmu študovaného sídla. Je už pomerne veľmi dobre zdokumentovaná aj historickými fotografiami a pohľadnicami.

Túto novú etapu vzniku radovej mestskej zástavby i pri južnej strane námestia odštartovalo zbúranie Môľovskej brány mestského opevnenia v r. 1854.¹⁶⁶ V nasledujúcich rokoch rozobrali aj múr, ktorý od nej viedol k vstupnej bráne do zámku (v r. 1860¹⁶⁷ už nie je zakreslený). Tým sa „uvoľnili ruky“ na dotvorenie priestoru medzi mestom a zámkom, ktorý bol ešte aj za prvej CSR známy ako „Nový svet“.¹⁶⁸

Hotel Strausz. Koncom 19. storočia postavili na mieste niekdajšej mýtnice a neskôr zámockej krčmy budovu hotela Strausz (obr. 18). Priečelie tejto stavby

¹⁶⁵ MATISKOVÁ, Elena. Významné literárne a kultúrne postavy. In VANÍKOVÁ, Viera (ed.). Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 243.

¹⁶⁶ BÁNIK, ref. 5, s. 38.

¹⁶⁷ Stadt Altoshl..., ref. 24.

¹⁶⁸ POLIAK, ref. 119, s. 20-21.

na niekoľko dekád vizuálne významne ovplyvnilo vzhľad južnej strany námestia. Za prvej republiky bol jeho majiteľom Metoděj Škubňa. Hotel bol známy dobrou kuchyňou aj zábavami. V štyridsiatych rokoch 20. storočia však vyhorel a neskôr ho zbúrali, čím sa otvoril úplný pohľad na zámok a priestor pre terajšiu križovatku.¹⁶⁹

Kníhtlačiareň. V juhovýchodnom rohu námestia na mieste niekoľkých menších domov z r. 1860 postavili koncom 19. alebo začiatkom 20. storočia dvojpodlažnú rožnú budovu, ktorá stabilizovala novú uličnú čiaru na styku neskorších ulíc J. Jiskru a Zámockej. Výstavbou tohto uceleného polouzatvoreného vnútrobloku (otvoreného smerom k zámku, obr. 18) tak na jeho strane vznikla nová ulička, neskoršia Šafárikova (obr. 20). Išlo o budovu „novej“ tlačiarne, ktorá v meste pôsobila od r. 1900. Sídlila tu aj redakcia novín „Zólyomvármegyei Hirlap“ (Chýrnik Zvolenskej stolice).

Treťou najvýraznejšou budovou v novej štvrti pod zámkom bol dvojpodlažný objekt v pôdorysnom tvare „U“, ktorý vidno na viacerých historických fotografiách. Jeho funkciu sa nám zatiaľ spresniť nepodarilo.

Od marca 1917 bol vo Zvolene dislokovaný honvédskejší peší delostrelecký pluk v počte 60 dôstojníkov, 1 400 vojakov a 60 koní.¹⁷⁰ Rozmiestnenie jeho jednotiek v meste znázorňuje vojenská mapa z r. 1918¹⁷¹, ktorá zachytáva aj názvoslovie ulíc severnej časti bývalého Podzámku v poslednom roku Uhorska (tab. 3).

Priestor južne od cesty z námestia k továrni Union vtedy využívali ako jarmočnisko (*Vásártér*, 1918), podobne ako neskôr za prvej ČSR. Neskôr bolo ľudovo známe ako „Škandál pľac“ – stávali tu cirkusy, kolotoče, strelnice.¹⁷² Napokon tu zriadili tenisové kurty. Zasýpaním zvyškov plytkej vodnej plochy, ktoré existovali ešte v povojnovom období, sa začala premena tejto časti územia na mierne vyvýšenú antropogénnu terasu. V roku 1970 sa tu začala podľa návrhu Ing. Alojza Kvapila výsadba Parku Š. Višnovského, kde je dnes umiestnená aj replika pancierového vlaku Štefánik zo SNP.¹⁷³ Tenisové kurty však ešte zachytáva mapa z r. 1973.¹⁷⁴

Zánik hotela Škubňa, zničenie cestného mosta cez Slatinu Nemcami (1945) a rozvoj územia mesta na ľavom brehu rieky po druhej svetovej vojne vytvorili predpoklady pre nové usporiadanie priestoru pri zámku. To vyústilo do výstavby novej štátnej cesty (dnešná Dobronivská cesta) cez Slatinu a starý bastión, ktorú stavali v päťdesiatych rokoch. Za obeť jej padli aj historické budovy pri bastióne.

Finálna fáza vývoja ľavobrežnej časti zvolenského Podzámku (1870 – 1950)

Významným momentom pre ďalší vývoj organizácie územia na ľavom brehu rieky Slatiny bolo postavenie železnice Lučenec – Zvolen a ďalej na Kremnicu a Vrútky. Železnica „dorazila“ do Zvolena 18. júna 1871. Od novej zvolenskej

¹⁶⁹ POLIAK, ref. 119, s. 21.

¹⁷⁰ MALINIÁK, ref. 34, s. 166.

¹⁷¹ Vázlat..., ref. 14.

¹⁷² POLIAK, ref. 119, s. 44 a 131.

¹⁷³ MATISKOVÁ, ref. 165.

¹⁷⁴ Základná mapa ČSSR, ref. 120.

1918	Preklad	1949	Súčasnosc'
<i>Gyári út</i>	Továrenská cesta	<i>Jesenského cesta?</i>	T. G. Masaryka
<i>Vásártér</i>	Jarmočnisko	tenisové kurty	Park Štefana Višňovského
<i>Vár utca</i>	Hradná ulica	<i>Zámocká</i>	zanikla
<i>Mátyáskirályutca</i>	Ulica kráľa Mateja	<i>Jána Jiskru</i>	J. Jesenského, J. Jiskru
bez mena		<i>Šafárikova</i>	
<i>Major utca</i>	Majerská ulica	<i>Hlbiny</i>	<i>Hlbiny</i>

Tab. 3. Názvy ulíc časti bývalého Podzámku a ich zmeny do súčasnosti. Zdroj: autori

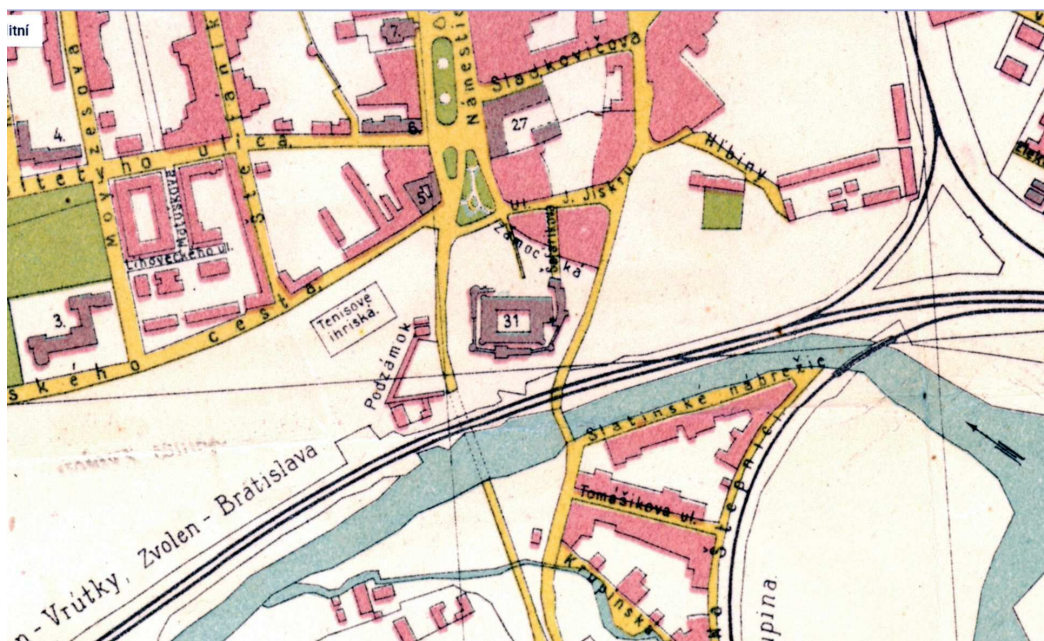
Obr. 19. Pohľad na Zvolen od juhu. V popredí ľavobrežná časť zvolenského Podzámku s objektmi okolo bývalého panského mlyna. Zdroj: Zvolen – fórum. [Online] Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020]

stanice (terajšia nákladná stanica) ďalej budovanie pokračovalo lúkami pozdĺž pravého brehu Slatiny. Zároveň stavali aj odbočku na Banskú Bystricu (ukončená v r. 1873).

Výstavbe úseku východne od zámku však bezprostredne predchádzalo **napriamenie koryta Slatiny** – odstavením vrcholu meandra na „Hlbinách“ v blízkosti podzámockého majera.

V dvadsiatych rokoch 20. storočia sa budovala aj železnica do Krupiny; rieku trať prekročila novým železničným mostom a poloblúkom sa stáčala na juh do údolia Neresnice. Trať dokončili 15. 1. 1925.¹⁷⁵

¹⁷⁵ KMEŤ, Ladislav. Železničná stanica Zvolen 1871 – 1959. Od vzniku do otvorenia osobnej stanice. Zvolen: EM Design, 2006.

Obr. 20. Alúvium Slatiny tesne pred poslednými veľkými stavebnými úpravami na pláne Ing. Karola Barteka (1949). Zdroj: Zvolen - fórum. [Online]
Dostupné z: <https://www.facebook.com/groups/zvolen.zv/media> [20.10.2020]

Pravdepodobne v tomto čase vybudovali na ľavom brehu Slatiny aj ochranný protipovodňový násyp v dĺžke vyše 100 m. V priestore odteraz chránenom pred záplavami rieky medzi nájazdmi na oba riečne mosty tak vzniklo jadro novej modernej **sídelnej štvrte** „Na Štepnici“. Vytvorili ju tri ulice – Tomášikova, Krupinská a Slatinské nábrežie.

V roku 1953 sa začala výstavba novej **osobnej železničnej stanice**. Do užívania ju odovzdali na 15. výročie SNP dňa 28. augusta 1959.¹⁷⁶ V súvislosti s jej budovaním zrušili pôvodný úsek trate na Krupinu od nákladnej stanice. Jeho trasu kopíruje dnešná ulica Na Štepnici. Nahradili ju novou trasou od osobnej stanice, ktorá dnes tvorí zo S a Z hranicu tejto štvrte. Jej južnou hranicou sa stalo zregulované koryto Slatiny v novej trase, ktorá pre zmenu takmer kopíruje priebeh niekdajšieho náhonu na píl. Zaujímavým urbanonymickým reliktom najstaršej mestotvornej fázy tohto územia je názov ulice „Slatinské nábrežie“, kedysi stojacej priamo na brehoch toku, dnes od neho vzdialenej 200 – 300 m. Zvyškami starých meandrov sú zachované jazierka juhozápadne od koľajisk nákladnej stanice.

Diskusia

Z hľadiska histórie a stavebného vývoja zvolenského Podzámku je zaujímavé jeho porovnanie s osudom ďalších podhradských sídiel v blízkosti Zvolena, ale i z iných lokalít Slovenska. V tomto vývoji pozorujeme najmä z hľadiska hospodárskeho zázemia hradov spoločné črty, ale aj odlišnosti. Užitočné je predovšetkým porovnanie s regionálne blízkymi hradmi Dobrá Niva či Vígľaš.

¹⁷⁶ KMEĽ, ref. 175, s. 189.

Pri oboch existovali v stredoveku budovy mýta, panský majer i hradné rybníky. V Dobrej Nive však hrad ako sídlo hradného panstva zanikol, zmenil sa na zrúcaninu, takže obec Podzámok sa do dnešnej podoby vyvinula cez fázu klasickej poddanskej obce s vlastným urbárom. Tesným susedstvom prosperujúceho slobodného kráľovského mesta, ale zároveň tiež limitovaným priestorom na rozvoj osídlenia pripomína zvolenský Podzámok bratislavské Podhradie – časť Zuckermandel. Na rozdiel od neho však v Zuckermandli v priebehu 17. a 18. storočia výraznejšie vzrástol počet remeselníkov, jeho stavebný rozmach sa preto zavŕšil už koncom 18. storočia. Pôvodne poddanskú obec tak už v r. 1713 panovník povýšil na trhové mestečko. Po splynutí s mestom (1850) sa celá štvrť dostala do roviny mestskej periferie, s čím súviseli zmeny v skladbe jej obyvateľov a postupný úpadok.¹⁷⁷

Pokiaľ ide o **rybníky** ako súčasť hospodárskeho zázemia hradov, zatiaľ čo vo Vígľaši a Zvolene zanikli, resp. prestali plniť svoju funkciu najneskôr v 18. storočí, v Dobrej Nive existuje vodná nádrž na mieste bývalého rybníka podnes. Vo Zvolene doložili historické mapy už len finálnu/úpadkovú fázu podzámockého rybníka; dokumentujú jeho postupné zmenšovanie a rozorávanie na zeleninové záhrady. Jeho história v kontexte vzniku a prevádzky doložených rybníkov na Vígľašskom i Dobronivskom panstve iste siaha prinajmenšom do 15. storočia, ba možno i ďalej.¹⁷⁸ Starostlivosť o rybníky patrila do kompetencie kastelána hradu.¹⁷⁹ Tunajšia konfigurácia údolnej nivy Slatiny zrejme neumožňovala existenciu tradičného rybníka, vznikajúceho vzduťm vody priečnou haťou s výpustným objektom, založeného ideálne v údolí menšieho potoka či riečky. Nie príliš hlbokú vodnú plochu preto zrejme využívali hlavne na dočasné uskladnenie živých rýb a rakov (napr. aj v drevených sádkach). Niektoré vysadené druhy v nej však mohli prežívať aj dlhodobejšie (kapor, štika a iné ryby, raky), a to v závislosti od prísunu čerstvej vody. Najjednoduchším spôsobom by sa javilo zásobovanie vodou i rybami z neďalekej riečky Slatiny, ktorej úsek pri Zvolene je typickým mrenovým pásmom. Stopy prírodného kanála sa však nezachovali (prekryl ho delostrelecký bastión?). Na hrade Vígľaš mali na starosti stráženie a údržbu rybníka slobodníci zo susednej Zvolenskej Slatiny. Predok istého Paška mal už pred r. 1404 titul „majster-rybnikár (*magister piscinarum*)“ a aj jeho potomkovia mali za donáciu „navěky“ strážiť rybník, pričom napr. v zime boli povinní vysekávať otvory do ľadu. Finančné výdavky spojené s prevádzkou vodnej nádrže mal hradiť kráľ.¹⁸⁰ Nie je vylúčené, že spravovanie a údržbu zvolenského podzámockého rybníka mohli mať v najstaršom období na starosti slobodníci z vedľajšej Môtovej¹⁸¹, podobne ako rybolov na Slatine. Ryby však mohli hradnému panstvu predávať aj zvolenský rybári. Dvaja sa v zozname daňovníkov mesta spomínajú už v r. 1467. V roku 1712 platili pokutu 12 zlatých, lebo sa odmietli predstaviť mestskej rade.¹⁸²

¹⁷⁷ VALO, Ján. Zuckermandel v 19. a 20. storočí z pohľadu historickej geografie. In WOCH – ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy, 4-5, 2016 – 2017, s. 98-117.

¹⁷⁸ MALINIÁK, ref. 103, s. 166.

¹⁷⁹ DUCHOŇOVÁ, ref. 32, s. 131.

¹⁸⁰ RAGAČ, ref. 105, s. 21.

¹⁸¹ MALINIÁK, ref. 30, s. 110.

¹⁸² MARSINA, ref. 26, s. 54.

Rozvoj zvolenského Podzámku úzko súvisel s vojenským významom zámku, ale aj s prosperitou mesta. Postupujúce osmanské ohrozenie a nedostatok prostriedkov na vydržiavanie narastajúcej vojenskej posádky boli príčinami napätia medzi veliteľmi zámku a mestom Zvolen, a to najmä v 16. storočí.¹⁸³ Napr. v r. 1580 dosiahol stav posádky zámku až 395 vojakov.¹⁸⁴ Zvolenský župan a kasteláni sa vtedy pokúšali získavať príjmy aj z predaja vína, piva a z vlastnej jatky. Priebeh hranice Podzámku umožňoval, aby výčap aj výsek mäsa na území zámku stáli zároveň reálne vo výhodnej polohe priamo na južnom okraji zvolenského námestia – pri križovatke frekventovaných ciest a mýte. K najstarším služobným a remeselníckym profesiám Podzámku patrili mýtnik, záhradník, pivovarník, kováč, mäsiar a mlynár. Osudy sídliska neskôr určoval aj záujem o jeho rozvoj zo strany súkromných vlastníkov panstva a zámku, najviac v rokoch 1619 – 1805, keď bol v rukách esterháziavskej rodiny. Renesančné opevnenie zámku, jeho severného návršia, ako aj výstavba delostreleckých bastiónov na dlhý čas výrazne obmedzili prípadný stavebný rozvoj Podzámku. Život osady narúšali vojnové udalosti a prieniky nepriateľských vojsk do okolia Zvolena. Určite bol poškodený už v r. 1451, keď Zvolen vypálil Ján Huňady. V r. 1577 napr. Osmani spustošili Lieskovec aj susednú Môťovú, v r. 1588 prepadli opäť Môťovú, pričom jeden turecký oddiel sa dostal až k bráne zámku. Môťovú napokon vypálili aj Tatári v r. 1599.¹⁸⁵ Obyvateľstvo decimovali i morové nákazy v r. 1586 a 1644 – 1645 či cholera (1831).

Možný územný rozvoj osady limitovali tiež **prírodné podmienky**, keďže jadrom územia bolo alúvium meandrujúcej rieky Slatiny. Jej priemerný prietok pri ústí do Hrona je síce len $8 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$, no kulminálny prietok storočnej vody môže dosiahnuť až $375 \text{ m}^3 \cdot \text{s}^{-1}$.¹⁸⁶ Pritom sa pod vodou mohli ocitať veľké časti chotára obce (obr. 1). Preto až 65 % podzámockého územia bolo potenciálne ohrozeného príležitostnými **záplavami** a vhodného najmä na extenzívne využívanie (lúky a pasienky). Vďaka informáciám zo susedných obcí vieme, že k záplavám Slatiny významne prispieval od Očovej pritekajúci potok Zolná, predtým zvaný Očovka. V urbárii Lieskovca z r. 1771 sa v rámci znevýhodňujúcich faktorov (*Malefitia*) uvádzajú takmer každoročné záplavy tohto toku, spôsobujúce škody na lúkach, kapustniciach a konopných poliach priľahlých k rieke.¹⁸⁷ Podobne v Môťovej boli záplavami ohrozované kapustnice pri Slatine od Očovky.¹⁸⁸

¹⁸³ MALINIÁK, ref. 2, s. 28.

¹⁸⁴ MALINIÁK, ref. 2, s. 29.

¹⁸⁵ MALINIÁK, ref. 34, s. 129-130.

¹⁸⁶ HÚSENICA, Jaromil. Přírodní pomery. In VANÍKOVÁ, Viera (ed.). Zvolen. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 15.

¹⁸⁷ ... omni ferme anno Exundationem, in pratis, Cauletis, et Canabetis, ipsi fluvio adjacentibus...; Urbarium Possessionis Lieszkócz Comitatus Zoliensis. 1771. MNL OL, fond MKA, Urbaria et Conscriptionales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 43, s. 13.

¹⁸⁸ Cauleta ad Fluvium Szalatna ita dictam Ocsouka sitam Exundationi obnoxiantur. Acta Possessionem Muottyova Concernentia Comitatus Zoliensis. (Urbárske) Spisy týkajúce sa obce Môťová vo Zvolenskej stolici. 1775. MNL OL, fond MKA, Urbaria et Conscriptionales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 53, s. 12

Na druhej strane mesto malo povolené kopať si z brehov Slatiny poniže mosta piesok a štrk. Panstvo tolerovalo aj priehon dobytky chotárom Podzámku do Neresnickej doliny, ba v lete sa mohol na slatinskom brode aj schladieť.¹⁸⁹

Predelom vo vývoji sídla bolo ukončenie stavovských povstaní a obnova mesta a predmestí po **zničujúcom požiari** v r. 1708. Relatívny rozvoj sídla zažívala podzámocká štvrť najmä v prvej polovici 18. storočia. Vlastnú majerskú produkciu limitovali miestne podmienky, no z hľadiska ziskovosti sa zdokonalila finalizácia produktov z poddanských obcí Zvolenského panstva (= pivovar, panská pálenica, výsek mäsa, krčma). Prítomnosťou pre panstvo a šľachtický dvor dôležitých remeselníkov (kolár, kováč, piliar, mäsiar, stolár, zámočník, obuvník, sklár, záhradník, tkáč, debnár, páleník) sa posilnil aj remeselnícko-výrobný charakter sídliska. Ďalší rozvoj však doplácaval aj na skutočnosť, že Zvolen bol iba jedným z mnohých majetkov vo vlastníctve esterháziavskej rodiny.¹⁹⁰ Predstavitelia rodu sa tak väčšinou v meste zdržiavali nepravidelne.

Dobrou správou pre Podzámok nebolo ani premiestnenie stoličných orgánov zo Zvolena do Banskej Bystrice v r. 1789 v rámci reorganizácie štátnej správy (Jozef II.), keď sa zámok stal výlučne súkromným šľachtickým sídlom. Začiatkom 19. storočia si domy a dielne mnohých miestnych remeselníkov už vyžadovali nákladnejšie opravy.¹⁹¹ Zrejme aj po rekapitulácii rozpočtu sa Esterháziavci rozhodli v r. 1805 odpredať Zvolenské panstvo eráru, čo spečatilo pauperizáciu a periferizáciu tejto sídelnej jednotky. Podobne ako vo Zvolene, kde z 229 registrovaných remeselníkov v r. 1828 len 9 % vykonávalo svoje remeslo po celý rok¹⁹², aj v Podzámku sa z remeselníkov stávali pomocní a neskôr továrenskí robotníci. Od poslednej klasicistickej prestavby kaplnky v r. 1784 viac-menej v priebehu 19. storočia pustol aj zámok. Po r. 1862 tu sídlil okresný súd, dočasne aj s väznicou. Trpel aj umiestnením vojska a skladiskom tabaku. Sídlili v ňom i stredné školy, učňovská a hospodárska. Za prvej republiky tu zriadili sociálne nájomné byty, v ktorých bývala až do marca 1963 zvolenská chudoba. Priestory zámku poslúžili tiež ako archív ONV a MsNV a sídlila tu aj mestská knižnica¹⁹³.

Vzhľadom na takmer kompletnú asanáciu Podzámku a len hŕstku domov, ktoré „prežili“ do súčasnosti, nám svedectvo o stavebnom vývoji tejto lokality v mladšom období podávajú už len historické mapy a plány. Vďaka DM máme v priebehu 18. a 19. storočia doložené až **dve fázy stavebného vývoja** Podzámku. Dokumentuje ich modernizácia krčmy pri delostreleckom bastióne na zájazdový hostinec začiatkom 19. storočia. Po zbúraní mestských hradieb (od r. 1854) sa postupne nahrádzali staršie stavby, prevažne domy remeselníkov z 18. storočia, novšími objektmi. Vyplýva to z transpozície DM (1753) do situácie katastrálnej mapy (1860). Napriek tomu, že DM ako celok nebolo možné georeferencovať do S-JTSK, užitočný bol pokus o georeferencovanie aspoň jej výrezu

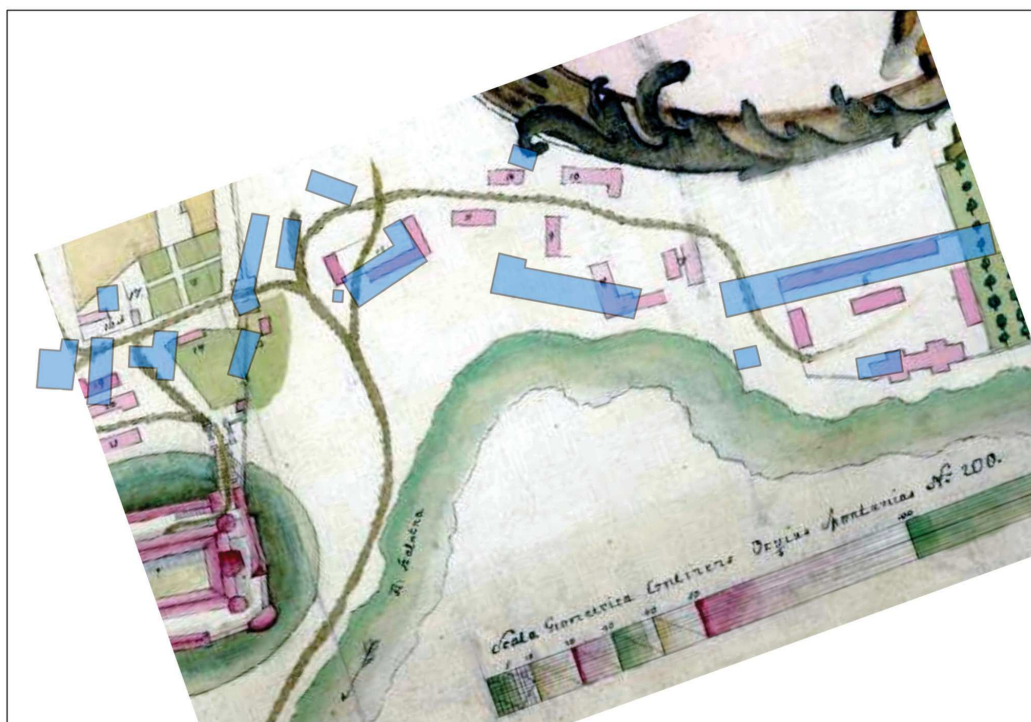
¹⁸⁹ BÁNIK, ref. 5.

¹⁹⁰ DUCHOŇOVÁ, ref. 3, s. 53.

¹⁹¹ CSEPP – NESTER, ref. 22.

¹⁹² MARSINA, ref. 26, s. 54.

¹⁹³ ĽAVODOVÁ, Mária. Zvolenský zámok, menej známa história. In ĽAVODOVÁ, Mária a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 111-113.

Obr. 21. Prechodná fáza pred vznikom modernej mestskej zástavby v severnej časti niekdajšieho Podzámku. Priemet novších objektov katastrálnej mapy z r. 1860 (modrá) do situácie *Dvořackého mapy (cca 1753; ružové objekty), resp. do S-JTSK. Zdroj: ÚAGK, Bratislava; KU, Pří F, Albertov, mapová sbírka.

(RMSE = 5,4204, 5 bodov). Tento má zásadný význam aj pre stotožnenie posledných existujúcich objektov, ktoré sa dodnes zachovali vo východnej časti bývalého Podzámku.

Vyplyva z neho, že reštaurovaný historický **objekt dnešnej materskej školy**, na priecheli s nápisom Finkov majer (obr. 22), je takto označený nesprávne. V skutočnosti ide o objekt bývalého **podzámockého pivovaru**. Jednoznačne to potvrdzuje aj jedna z posledných fotografií tunajšieho majera (obr. 14). Budova pivovaru stála medzi mýtnicou a majerom, nebola však už jeho súčasťou. Na otázku, či ide o novšiu budovu z 19., alebo staršiu budovu z 18. (17.?) storočia, by v budúcnosti mohol priniesť odpoveď cielený stavebno-architektonický prieskum objektu.

Ďalším zachovaným objektom bývalého Podzámku by mal byť aj **dom s pražiarňou kávy** na opačnej strane ulice Hlbiny. Aj tento objekt je zaujímavý z pamiatkového hľadiska: s najväčšou pravdepodobnosťou je totiž totožný, resp. stojí na mieste západnejšieho z dvoch objektov, ktoré v roku 1753 figurovali ako **panská pálenica** (DM, č. 10) a neskôr boli taktiež jednou z nehnuteľností podnikateľa Finku¹⁹⁴.

V 19. storočí Podzámok teda postupne už len prežíval na periférii aj priemyselne sa rozvíjajúceho Zvolena. Z pohľadu zvolenského lokálpatriota a notára ho

¹⁹⁴ POLIAK, ref. 119, s. 134.

Obr. 22. Renovovaná historická budova, na priečelí mylne označená ako „Finkov majer“, dnes objekt materskej školy, je s najväčšou pravdepodobnosťou pôvodným objektom podzámockého pivovaru z 19., ba možno ešte aj 18. storočia. Foto: J. Procházka.

Bánik (1891) charakterizoval takto: „Obec táto je chatrná, nemá rolí, lúk, pastvín, ba ani hory, lebo jej pozemky patria výlučne „Zámku“. A tak obec táto nemá ani cintorína, ani školy, ani kňaza, ani kostola svojho, a v tomto ohľade trpení sú v meste Zvolene a čo filia patria pod zvolenskú faru.“¹⁹⁵

Tretou, záverečnou fázou vývoja podzámockej štvrte pred asanáciou bola fáza jej postupného začleňovania do organizmu mesta, keď jednoduché objekty spred r. 1860 už postupne uvoľňovali miesto viacpodlažným mestským domom i stavbám bohatých mešťanov a podnikateľov. Smerom k návršiu sa tak vytvoril nový blok ulíc. Vznikajúcu parceláciu v podobe tesne pred vznikom Československej republiky zachytila maďarská vojenská mapa z r. 1918.¹⁹⁶

Záver

V príspevku rekonštruujeme historický a stavebný vývoj zvolenského Podzámku – dnes už fakticky zaniknutej historickej feudálnej osady, ktorej územie je dnes centrálnou súčasťou okresného mesta Zvolen.

Analýza a syntéza písomných a grafických historických prameňov (súpisy, staré mapy + historické fotografie) umožnila rekonštruovať nielen podobu extravilánu, ale do značnej miery aj intravilánu podzámockého sídla. **Extravilán** Podzámku sa do neskoršej podoby vyvinul zmršťovaním územia centrálnej časti Zvolenského hradného panstva okolo nového zámku (= gotického kastelu) v dôsledku kráľovských donácií v priebehu 13. – 15. storočia. Do roku 1500 mal

¹⁹⁵ BÁNIK, ref. 5, s. 35.

¹⁹⁶ Vázlat..., ref. 14.

už ustálenú podobu enklávy, obkolesenej z troch strán chotárom mesta Zvolen. Odvtedy sa rozloha Podzámku zmenila už len v r. 1673 pričlenením pásu oráčin „Pod dráhami“ s rozlohou asi 16 ha (= kompenzácia za pripojenie mestských hradieb k zámku).

Vzhľadom na polohu na alúviu Slatiny z hľadiska **sekundárnej štruktúry krajin**y prevládali v jeho chotári príležitostne zaplavované lúky a pasienky, zaberajúce vyše polovice plochy. Orná pôda zaberala iba tretinu územia. Takmer celé územie bolo odlesnené. V minulosti sa tu okrem záhrad nachádzala aj chmeľnica.

Pri rekonštrukcii podoby **intravilánu** Podzámku sa ako kľúčové ukázali najmä dve menej známe rukopisné mapy z r. 1708 – 1710 (N. W. Linck) a 1753 (F. *Dvořacký). Napriek identifikovaným nedostatkom v polohopisnej presnosti tieto pramene správne zachytávajú vzájomnú polohu, pôdorysné dispozície a orientačne aj rozmery dnes už nejestvujúcich vojenských i civilných objektov. To umožnilo rekonštruovať zástavbu Podzámku v 18. storočí a najmä jej zmeny v priebehu 19. storočia. V r. 1753 tvorilo Podzámok okrem zámku celkovo 28 obytných a hospodárskych objektov. Okrem domov úradníckeho aparátu to boli najmä domy a dielne rôznych remeselníkov. Hranica s mestom prebiehala priamo priestorom dnešného zvolenského námestia, takže napr. blok dnešných ulíc Študentská, M. R. Štefánika a T. G. Masaryka historicky nebol administratívnou súčasťou mesta, lež zámku. Nedotklo sa jej ani pripojenie hradieb mesta k zámku v 17. storočí, azda len s tým rozdielom, že esterházióvske stavby z obranných dôvodov nemohli stáť v tesnej blízkosti múrov.

Tieto podklady zároveň postačovali na spresnenie pôvodného účelu dvoch posledných stojacich objektov bývalého sídliska. Zistenie, že s najväčšou pravdepodobnosťou ide o budovu panského pivovaru a jeden z objektov niekdajšej pálenice, má praktický význam pre ďalší stavebno-architektonický výskum týchto objektov a najmä ich prípadnú pamiatkovú ochranu.

V historickom a stavebnom vývoji zvolenského Podzámku sme celkovo identifikovali 5 vývojových fáz:

1. fáza hospodárskeho zázemia Zvolenského hradu, resp. zámku s vlastným poľnohospodárskym charakterom chotára (stredovek – 1708), po r. 1548 silne limitovaným pevnostnou funkciou zámku;
2. remeselnícka fáza rozvoja podzámockej štvrte v súkromnom vlastníctve esterházióvskej rodiny (1708 – 1805);
3. úpadková fáza remeselnícko-poľnohospodárskeho sídla vo vlastníctve štátu (1805 – 1850);
4. urbanistická etapa vo vývoji Podzámku (1850 – 1950), zahŕňajúca vznik ulíc, uličných blokov a nových štvrtí, viacpodlažných bytových domov, výstavbu železnice a prvú reguláciu Slatiny;
5. asanácia historického Podzámku a nová zástavba jeho územia v období socialistického štátu v súvislosti s dobudovaním Zvolena ako priemyselného centra a dopravného uzla regiónu, vznik železničnej stanice, nových priemyselných závodov, regulácie Slatiny (1950 – súčasnosť).

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Karlova univerzita v Prahe, Přírodovědecká fakulta, Albertov, mapová sbírka.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára v Budapešti.
Oravská galéria, Dolný Kubín.
Országos Széchényi Könyvtár, Budapešť.
Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Viedeň.
Strahovská knižnica, Praha.
Ústredný archív geodézie a kartografie, Bratislava.

Pramene a edície:

ARCANUM. Az első katonai felmérés. Budapešť: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára a Arcanum adatbázis Kft. DVD ROM, 2004.
JANKÓ, Annamária – OROSS, András – TIMÁR, Gábor. A második katonai felmérés 1819 – 1869. DVD ROM. Budapešť: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Térképtára a Arcanum adatbázis Kft. DVD ROM, 2005.
Acta Possessionem Muottyova Concernentia Comitatus Zoliensis. (Urbárske) Spisy týkajúce sa obce Môťová vo Zvolenskej stolici. 1775. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, fond Magyar Kamara (MNL OL, MKA), Urbaria et Conscriptionales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 53.
CSEPP, Filip, NESTER, Frantz. Kösten – Überschlüge Deren bey den Karl Graf Eszterházyschen, in denen Herrschaften Zolyom, und Dobraniva befindlichen Gebäuden vorzunehmenden nöthigen Reparationen. 1803. MNL OL, MKA, sign. OL E 156 – a – Fasc. 208 – No. 002.
Conscriptio Bonorum ad Arcem Veterisoliensem Spectantium, per D(omi)num Nicolaum Dubony ex Com(m)issione G(ene)rosi D(omi)ni Ladislav Borchiczky Tricesimatoris Novisoliensis peracta. Súpis majetkov, patriacich k hradu Zvolen. 1710, 15. mája. MNL OL, MKA, sign. OL E 156 – a – Fasc. O61 – No. 40.
Urbarium Possessionis Lieszkócz Comitatus Zoliensis. Urbár obce Lieskovec vo Zvolenskej stolici, 1771. MNL OL, MKA, Urbaria et Conscriptionales, Tereziánsky urbár, Zvolenská stolica, č. 43.
Urbárny súpis hradného panstva Zvolen z rokov 1570 – 1571. MNL OL, MKA, sign. OL E 156 – a – Fasc. O61 – No. 39.

Monografie a zborníky ako celok:

BÁNIK, Juraj. Slobodné a kráľovské mesto Zvolen. Opis historicko-topografický. Turč. Sv. Martin: Tlačou kníhtlačiarsko-účastinárskeho spolku, 1891.
BEBEJ, Juraj (ed.). Monografia mesta Zvolen. Zvolen: Mesto Zvolen, 2013.
BEŇUŠKA, Ján. LIESKOVEC história a súčasnosť. Obec Lieskovec, 2004.
BEŇUŠKA, Ján. KOVÁČOVÁ – história a súčasnosť. Banská Bystrica: Kniháreň a tlačiareň Bernát, 2004.
DUCHOŇOVÁ, Diana. Palatín Mikuláš Esterházy a jeho dvor. Spoločnosť, normy, rituály každodennosti. Bratislava: Historický ústav SAV, 2013.
LENGYELOVÁ, Tünde. Život na šľachtickom dvore. Bratislava: Slovart, 2016.
MALINIÁK, Pavol. Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, 2009.
MATISKOVÁ, Elena. Pamätníky a pamätné tabule mesta Zvolen. BBSK – KKLŠ, 2013.
MENCLOVÁ, Dobroslava. Hrad Zvolen. Bratislava: Tvar – výtvarné nakladateľstvo, 1954.
KMEĽ, Ladislav. Železničná stanica ZVOLEN 1871 – 1959. Od vzniku do otvorenia osobnej stanice. Zvolen: EM Design, 2006.
NAGY, Imrich – TURÓCI, Martin. Matej Bel Zvolenská stolica. Kysucké múzeum v Čadci, Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici, 2017.
NĚMCOVÁ, Božena. Sebrané spisy Boženy Němcové. Díl VIII. Litomyšl a Praha: Tiskem a nákladem Antonína Augusty, 1863.

- ŽUDEL, Juraj. *Stolice na Slovensku*. Bratislava: Obzor, 1984.
- POLIAK, Jozef. *Zvolen 1918 – 1989 v príbehoch a spomienkach obyvateľov*. Zvolen: Mesto Zvolen, 2014.
- PIŠÚT, Peter – PROCHÁZKA, Juraj – MATEČNÝ, Igor – BANDURA, Peter. *Vývoj koryta Váhu pri Leopoldove v 17. – 20. storočí a odozva rieky na zásahy človeka*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016.
- PRIORATO, Galeazzo Gualdo. *Continuatione dell' historia di Leopoldo cesare, Nella quale se describe la ribellione d'Ungeria, E quanto è successo dal principio della Congiura fino all' Anno 1676*. Viedeň 1676.
- SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.). *Pramene k vojenským dejinám Slovenska II/2. 1649 – 1711*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2017.
- ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, n. p., 1983.
- ĎAVODOVÁ, Mária – DUCHOŇOVÁ, Diana – LUDIKOVÁ, Zuzana – MALINIÁK, Pavol – MIŇO, Martin – ŠIMKOVIC, Michal. *Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019.
- TOMEČEK, Oto. *Osídlenie zvolenskej kotliny v 2. polovici 16. storočia*. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2009, 12, s. 6 – 24.
- VANIČKOVÁ, Viera (ed.). *ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. Martin: Gradus, 1993.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

- BEŇOVSKÝ, Jozef. *Z histórie 1526 – 1918*. In Vaníková, V. (ed.) *ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. Zvolen: Gradus, 1993, s. 57-86.
- DÚBRAVEC, Stanislav. *Stavebný vývoj a kultúrne pamiatky*. In Vaníková, V. (ed.) *ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. Zvolen: Gradus, 1993, pp. 202-214.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. *Zásobovanie hradných kuchýň na základe vybraných inštrukcií panských úradníkov v 17. storočí*. In DUCHOŇOVÁ, D. – FUNDÁRKOVÁ, A. (eds.) *Hrady a hradné panstvá na Slovensku. Dejiny, majitelia, prostredie*. Bratislava: VEDA, Historický ústav SAV, 2016, s. 123-145.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. *Zvolenský zámok a rodina Esterházyovcov*. In Ďavodová, M. a kol. *Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 62-80.
- ĎURKOVÁ, Mária. *Osídlenie historického mikroregiónu Zvolen a inštitúcia custodes silvarum z pohľadu najstarších písomných prameňov*. In RAGAČOVÁ, J. – MALINIÁK, P. (eds.) *Zvolen 1243 – 2008*. Zvolen 2008, s. 105-108.
- HÚSENICA, Jaromil. *Prírodné pomery*. In Vaníková, V. (ed.) *ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv*. Zvolen: Gradus, 1993, s. 39-56.
- LUDIKOVÁ, Zuzana. *Uhorská kráľovská koruna a korunovačné klenoty na Zvolenskom hrade*. In Ďavodová, M. a kol. *Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu*. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 36-58.
- LUKAČKA, Ján. *Predprivilegiálny vývin Zvolena*. In *Zvolen 1243 – 2008. Zborník príspevkov z vedeckých konferencií*, 2008, s. 28-30.
- MALINIÁK, Pavol. *Mapa zvolenského majetku Štefana Esterházyho*. In *Pamiatky a múzeá*, 2005, 1, s. 29-32.
- MALINIÁK, Pavol. *K stredovekým dejinám obce Môťová*. In RAGAČOVÁ, J. – MALINIÁK, P. (eds.) *Zvolen 1243 – 2008*. Zvolen 2008, s. 109-113.
- MALINIÁK, Pavol. *Pomoc alebo hrozba? Kapitán banských miest Ján Balaša a jeho vzťahy k mešťanom a zemanom so zreteľom na bitku pri Sečanoch*. In FERENCOVÁ, Helena – ANTOLOVÁ, Erika (eds.) *Zborník z medzinárodnej konferencie – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí*, Modrý Kameň, 2012, s. 159-167.

- MALINIÁK, Pavol. Od stredovekého hradu po protiosmanskú pevnosť (14. – 16. storočie). In ĽAVODOVÁ a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 20-33.
- MALINIÁK, Pavol. Dejiny. In BEBEJ, J. (ed.) Monografia mesta Zvolen. Zvolen: Mesto Zvolen, 2013, s. 81-260.
- MARSINA, Richard. História do začiatku 16. storočia. In VANÍKOVÁ, V. (ed.) ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 7-17.
- MIŇO, Martin. Niekoľko postrehov k fortifikačným prvkom miest stredoslovenskej banskej oblasti. In Archeologia historica, 2011, 36, s. 289 – 302.
- PAŽINOVÁ, Noémi – BELJAK, Ján – SLÁMOVÁ, Martina – BELÁČEK, Boris. Stredoveká cestná sieť v okolí zvolenského Pustého hradu. Analýza na základe antropogénnych reliéfnych foriem. In Študijné zvesti Archeologického ústavu SAV, 2013, 54, s. 153-170.
- PIŠŮT, Peter – PROCHÁZKA, Juraj. Pririečna zóna mesta Zvolen na grafických dielach N. W. Linka z čias Rákociho povstania (1708 – 1711). In Geografický časopis, 2019, 71, 4, s. 297-318.
- RAGAČ, Radoslav. Rod Paškocov zo Slatiny do nobilitácie. In Genealogicko-heraldický hlas, 1999, 1, s. 20-24.
- RAGAČ, Radoslav. Mestské opevnenie Zvolena do konca 16. storočia v písomných prameňoch. In Archaeologia Historica, 2007, 32, s. 133-137.
- RAGAČ, Radoslav. Horné predmestie Zvolena do konca 17. storočia. In RAGAČOVÁ, J. – MALINIÁK, P. (eds.) Zvolen 1243 – 2008. Zvolen 2008, s. 119-121.
- SLÁDEK, Jozef. Živočíšstvo. In VANÍKOVÁ, V. (ed.) ZVOLEN. Monografia k 750. výročiu obnovenia mestských práv. Zvolen: Gradus, 1993, s. 19-21.
- ŠIMKOVIC, Michal. Stavebno-historický vývoj Zvolenského zámku. In ĽAVODOVÁ, M. a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 86-102.
- VALO, Ján. Zuckermandel v 19. a 20. storočí z pohľadu historickej geografie. In WOCH – ročenka pre genealógiu a regionálne dejiny Bratislavy, 2016 – 2017, 4-5, s. 98-117.
- TOMEČEK, Oto. Osídlenie zvolenskej kotliny v 2. polovici 16. storočia. In Acta Historica Neosoliensia, 2009, 12, s. 6-24.
- ĽAVODOVÁ, Mária. Zvolenský zámok, menej známa história. In ĽAVODOVÁ, M. a kol. Zvolenský zámok. Od sídla kráľov po Slovenskú národnú galériu. Bratislava: Slovenská národná galéria, 2019, s. 108-124.

PodĎakovanie

Práca vznikla vďaka podpore grantových schém VEGA 1/0781/17 („Riečne alúviá ako archívy prírody a ľudskej civilizácie“) a APVV-15-0054 („Fyzikálne založená segmentácia georeliéfu a jej geo-vedné aplikácie“). Autori ďakujú aj recenzentom za cenné spresnenia a vecné poznámky k rukopisu.

Počet slov: 13 974

Počet znakov vrátane medzier: 92 647